

EESTI KIRJANDUS

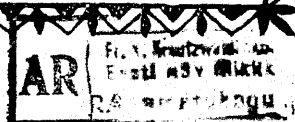
1935 № 1

SISU:

- K. LEICHTER: A. Läte 75-aastane. (Pildiga.)
L. TOHVER: Lääne-Euroopa kajastusi Georg Mülleri
jutlustes (1600—06).
A. SUMBERG: Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal
trükitud tööd.
O. URGART: Märkmeid O Lutsu „Kapsapää“ tekkeloos juurde.
M. SILLAOTS: A. Hint — Pidalitöbi.
H. PAUKSON: P. Krusten — Vasema käega.
P. VIIDING: E. J. Voitk — Mardika tee.
A. ORAS: H. Heine — Valik luuletusi.
A. ASPEL: J. Semper — Prantsuse vaim.
P. ARISTE: Ühe häälikuõpetuse puhul. (Joonistega.)
A. KASK: Mõningaid vastumärkmeid.
V. SUMBERG: O. Keskk — Uued teed tootluses.
Eesti raamatute üldnimestik 1934—. 1. ja 2. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

26. jaanuar 1935

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõlke tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõlkeid hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõlkeid lühendatud kujul.

Toimetuse ja talituse: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotatud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvapäevik“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

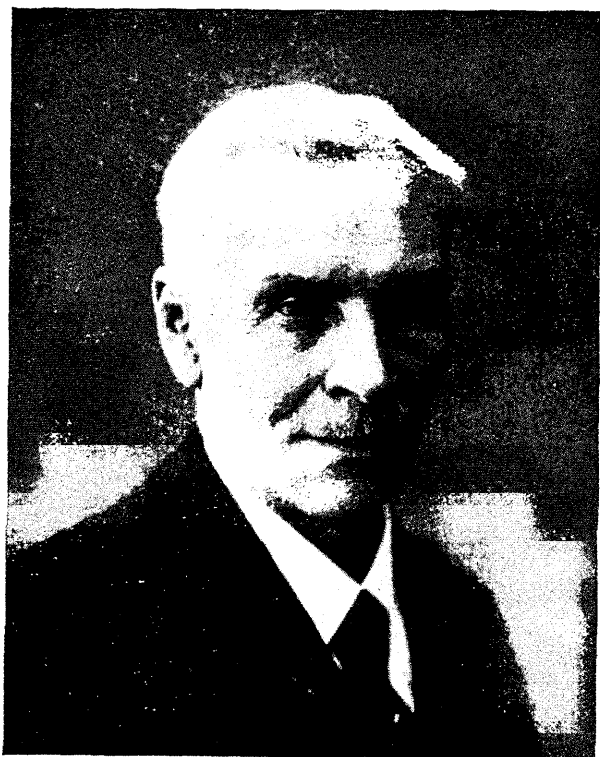
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügilt otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, postil jooksev arve 20-36.

Al. Late

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JAANUAR 1935

NR. 1

A. Läte 75-aastane.

Aleksander Läte (sünd. 12. I 1860) on aktiivsemaid ja avarapilgulisemaid eesti muusikaelu juhtijaid, kelle tegevus ulatub möödunud sajandi ärkamisaegsesse ümbrusse ning tänapäeva. Ta on südilt kaasa aidanud eesti elu vaheldusrikkale ja viljakale kujunemisele mitme aastakümne jooksul, on rajanud meie kunstiküpse muusikaperioodi käesoleva sajandi esimesel aastakümnel.

Ärkamisaja aated olid aastakümnete eest kahtlemata võimsaks virgutajaks igale kultuuri alal teotsejale. Tulemuste hulga väärtuse määrajaks oli aga siiski püüdlikkude teoinimeste avar arusaamine, teadmised ja tahe. Et Läte peale Valga seminari lõpetamist asus Puhjas koolipõllule (1879) ning hakkas organiseerima laulukoore ja nädala või kahe tagant käis Tartus ülikooli muusikadirektorite pool oma teadmisi täiendamas, see näitab, et tema mõttes mõlkus suuremate kavatsuste teostamine. Peale seda, kui ta, olnud Nõos köster ning kooliõpetaja, end kahel aastal (1895—1897) oli täiendanud Dresdeni konservatooriumis ja eeskujupakuvat virgutust saanud sealsest muusikaelust, asus ta a. 1900 elama Tartu, et end täiesti pühendada muusikalisele tegevusele.

Tartu olud seda varemalt vaevalt oleksid võimaldanudki. Hariduselu tõusu, rahvusluse mõtte levimise ja tulunduslike olude tõttu oli eesti arvukas seltskond linnades alles nüüd juba küllalt arenenud ja iseteadev, et hinnata ka kunstilisi püüdeid. Kuigi ülikoolilinnana hästituntud Tartu juba varemgi oli muusikaliseks tsentrumiks Venemaad külastavaile väliskunstnikele ja kuulsatele sümfoonia-orkestreilegi, võttis nende ettekandeist osa peaaegu ainult saksa seltskond. Viimase ringkonnas, esijoones linnaorkestri poolt, mängiti enamasti saksa klassikute töid, kuid ka sellest edenenu Eestis seltskond osa ei võtnud. Eestis seltskonna seisukohalt oli Tartu muusikaelu tol ajal veel väga vilets: „Väikesi laulukesi väiklase ettekandega oli ajuti kuulda. Muusika-ettevõtetes puudus edenemine, mõtted muusika ja muusika ülesande kohta seltskonnas ei olnud juhtide juures selged, tehti huupi, mis juhtus“¹⁾.

¹⁾ A. L., Üks Eesti helilooja. „Linda“ 1904 nr. 19, lk. 380.

Läte oli teadlik valitsevast olukorrast ja ka võimalustest, millega panna alus kogu edaspidisele muusikalis-kunstilisele arenemisele. Ta püüdis esijoones võimalusi leida odavahinnaliste sümfooniakontsertide korraldamiseks, et head muusikat pakkuda ka neile, kel ainelistel põhjustel ehk raske osa võtta harilikest kontsertidest. Lühikese aja jooksul ta organiseeriski umbes 30-liikmelise sümfoonia-orkestri: Eesti Üliõpilaste Seltsi juhulikule väikesele orkestri koosseisule ja „Vanemuise“ juures mängijaile leiti lisajõude. Ka sakslasist koosnev linnaorkester mängis algul kaasa, lõi end aga teise sümfooniakontserdi eel lahku, ehkki Läte juba varem oli selgitanud, et ta ei taha oma kontsertidega asuda võistlema saksa „Muusika Seltsi“ tegevusega. Teine sümfooniakontsert õnnestus siiski ja sellega oli iseseisev alus rajatud. Kui meie muusikaelu seni oli piirdunud üksnes laulu- ja pasuna-kooride tegevusega ja eeskavas seisid enamasti võrdlemisi pinna-pealsed ja võõras vaimus kirjutatud tööd, siis pakuti eesti seltskonnale nüüd esmakordselt väärtuslikku sümfoonilist muusikat, tutvustati ka eesti heliloojate töid, ja seda kõike võimalikult viimistletud kujul. Ei ole siis iseäralik, kui sümfooniakontsertide puhul kirjutati: „Niisugused kontserdid on suuremale osale eestlastele uudiseks. Nende toime panemist pidasivad alles mõni aasta tagasi meie muusikamehed võimatuks“²⁾.

Kuid Läte ei piirdunud ainult sellega, ta kutsus ellu ka mees-ja segakoori. Seda, mis maal osutus liiga raskeks, tahtis ta Tartus teostada: pakkuda ka head koorilaulu. Läte oli esimene, kes koori juures tarvitusele võttis hääleseade, ja on võidelnud selle vajalikkuse eest tänapäevani. Selle tõttu tema kooride ettekanded leidsid erilist hindamist just kõlalise puhtuse ja täiuse tõttu. See andis võimaluse tegevust veelgi laiendada: ta asus nüüd oratooriumide ettekandmisele. Seega kujunes Tartu muusikaelu korraga õige avaraks ja mõjukaks, ja Lätte saavutuste tippu nähti juba novembris 1903 — Haydn'i „Loomise“ ettekande puhul.

Juba Lätte tegevuse algul märgati muidki uudsusi ja väärtusi, mis selle tegevusega teravalt esile kerkisid. Teise sümfooniakontserdi puhul kirjutab „Postimees“: „Iseäranis rõõmustav on aga see, et siin võimalik on noortel Eesti komponistidel, kes täielise theoretikalise hariduse saanud, oma töösid kuuldavale tuua lasta. Loodame, et see teadmine äratuseks on neile, kellel osavust ja andi on sümfoonia muusikat meie eestlaste juures edendada“³⁾. Nimelt kanti sümfooniakontsertidel ette ka mõned Lätte suuremad instrumentaalteosed. See tõstis kahtlemata usku nooremate eesti heliloojate võimeisse: kuna vanemad olid seni

---

²⁾ „Postimees“ 1901 nr. 96 (kontserdi puhul).

³⁾ Sealsamas.

kirjutanud vaid koorilaule, juhiti nüüd tähelepanu ka suuremate puht-instrumentaalteoste kunstilisele väärtusele.

Eesti omade heliloojate tähtsust tõstsid veel enam esile Lätte juhatusel korraldatud koorikontserdid, mille eeskavas seisid enamasti paremad eesti heliloojate teosed ja esmakordselt ka juba ainult ühe eesti helilooja teosed. Just koorikontsertide kaudu tutvustas Läte end laiemas ulatuses heliloojana, kes oma loominguuga nüüd juba mitmeti erines eelneva aja saavutustest.

Loomingulist tegevust algas Läte juba enne Dresdenis õppimist. Kui ta varasema loomisperioodi vili ei tähista silmatorikavat pööret eesti muusikaloomingus ja kuulub oma üldilmelt mitmeti veel eelneva generatsiooni ja saksa romantikutegi mõju- piirkonda, on erinevus siiski selgesti märgatav ja ühes aastatega see aina suureneb. Eelkäijate loomingu leiame tihti vaid teatud eeskujudel ja kõlalistel muljetel kujundatud sobitusi, millel kunstiline väärtus peaaegu täiesti puudub. Lätte loomingu aga märkame juba teissuguste elementide olemasolu. Ei ole kahtlust, et parem ettevalmistus ja laiem muusikaliteratuuri ning selle tõlgitsemise tundmine andis võimalusi loomingulist omapäragi vabamalt avaldada. Koos mitmekesisemate väljendusvõimaluste kasustamisega ilmub tema loomingu ikka enam nähtavale just isikupärase, omast elamus- ja mõttemaailmast võrsunud kunstilise väljendus- tahte vili, mis eelneva generatsiooni, saksa muusikat jälgendajate tõis harva märgatav. Just isikupärase momendi esiletõus annab kogu Lätte loomingu meie muusika arengisloos erilise tähtsuse. Oluline on siinkohal seegi, et Läte teadlikult-tahtlikult sidet otsis ka rahvuslikult omapärasega, mida kujukalt kinnitab juba Dresdenis loodud „Kalevala avamäng“ orkestrile.

Seda Lätte loomingu omapära märgati üsna pea. Juba 1901. a. kirjutati: „Meie kodumaa viisi... ei ole ükski meie heliloojatest niisugusel määdul, nii põhjalikult omandanud kui Läte... tema laulud on isesugused, algupärase, ta kõlastus tuumakas, huvitav, värvikas“⁴⁾. Leiti, et Lätte loomingu on rikas algupärasest motiividest, mis sugulust ilmutavad rahvalauludega, tunti, et Läte „on hoolega oma kodumaad ja rahvast tähelepannud“, et ta tunneb, „mis selle rahva hinges pesitseb ja ta südames salajas seisab“⁵⁾, märgati, et Lättes „ilmutab ennast, nagu tõsisest kunstnikust kunagi, suur osa nendest kultuurilistest püüetest ja tunnetest, mis meie rahva hinges kui loov alusjõud nägemata kangast kujub“⁶⁾.

Ehk küll ei tahaks hästi nõus olla sellega, et Lätte käesoleva sajandi loomingu „mõnikord juba selgesti ka vana Eesti rahva-

⁴⁾ Valgeristi Juhan, A. Läte segakoorid I. „Postimees“ 1901 nr. 110.

⁵⁾ „Postimees“ 1904 nr. 76 (kontserdi puhul).

⁶⁾ A. Jürgenstein, Läte auuks! „Postimees“ 1909 nr. 289.

viisi omapäraseid käändeid“⁷⁾ ära tunda võib, siiski peab seda enam rõhutama, et ta looming on võrsunud kõige lähema ümb-ruse pinnalt ja kaasaja rüpest. Viimane nähtus, ühes isikupärase momendi ilmeka esiletõusuga, annab kogu ta loomingule erilise väärtuse. Just selles mõttes on ta looming avaldanud mõju ka meie muusikas uusi teid rajavale tõusule, nn. rahvusliku kooli tek-kimisele eesti muusikas.

Seega on Läte oma organiseeriva ja loovmuusikalise tege-vusega juba käesoleva sajandi algul kindla aluse rajanud meie muusikakultuurilisele arenemisele, ja seda väga laias ulatuses. Oluline on, et see sündis ajal, millal eesti seltskond linnades hak-kas etendama juhtivat osa. Lätte hoogus ja edukas tegevus andis seetõttu tõuke ja eeskuju kogu meie järgnevale laiaulatuseli-sele muusikalisele tegevusele. Ja sellele on Läte tänini igal või-malusel püüdnud kaasa aidata.

Karl Leichter.

Lääne-Euroopa kajastusi Georg Mülleri jutlustes (1600—06):

Georg Mülleri puhul on meil tegemist isikuga, kelle elust tea-takse väga vähe kindlat. On mõeldav, et temagi omandas vaja-liku teoloogilise hariduse mõnes Saksamaa ülikoolis, nagu seda oli saanud enamik tol ajal eestlaste seas töötavaid kirikuõpetajaid. Sündinud umbes 1575. a., võis Müller Saksamaal viibida 1590-ndaail aastail, kui V. Reimani järgi võtta selle väite aluseks Tallinna Pühavaimu kirikuõpetaja (oletatavasti G. Mülleri enda) 1601.—08. a. peetud Sissetulekute raamatut. Selle 3 viimast lehte on küll välja rebitud, kuid rebimisest järelejäanud kolmelt paberitükikeselt võib esimeselt lugeda järgmisi katkendlikke sõnu: „Anno 1590 / aus Lübeck / gegangen / gewesen / Müller bey“. V. Reiman oletab, et need lehed on sisaldanud Mülleri autobio-graafia (Vorwort, lk. XXII)¹⁾.

Need vähesed biograafilised vihjed ei suuda pakkuda mingit konkreetset pilti Mülleri hariduskäigust ning õpinguist, veel vähem aimu anda, missuguseid raamatuid ta lugenud, missuguste Lääne-Euroopa vaimulätetega ühenduses olnud. Et meil aga siin on tegemist XVI saj. võrsunud elukutselise luteri usu vaimulikuga, siis seegi juba on teatud lähtepunktiks Mülleri vaimsete harras-

⁷⁾ L. Neuman, Veerud eesti muusika ajaloost. „Looming“ 1924, lk. 379.

¹⁾ V. Reiman, Neunundreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Mit einem Vorwort von W. R. Ilmunud Verh. GEG XV, 1891. Edaspidisel selle teose tsiteerimisel tarvitatakse selle asemel lühendit „Jutlused“ või sulgudes ainult lehekülgede numbreid.

tuste jälgimisel. Kui nüüd siiski soovitakse midagi teada Mülleri lugemusest, siis pakuvad selleks võrdlemisi tänuväärse materjali tema 39 eestikeelset jutlust, mis on peetud Tallinna Pühavaimu kirikus a. 1600—06. Ajajärgu algupoolel kahvatud ja šabloonsed, muutuvad nad kord-korralt aina huvitavamaks ning elamuslikumaks. Ühes sellega tihenevad mitmesuguseist allikaist ammutatud tsitaadid, ülekaalus muidugi Piibli omad.

Mülleri jutluse aluseks on 20 juhul tuttavad kirikulaulud või nende üksikud värsid, enamikus Luther'i omad. 19 jutluse põhitteemad on võetud Piiblist ja vastavad leiukohad on järjekindlalt ära märgitud. Samuti on jutlusi näitlikustavate piiblisuliste tsitaatide leiukohad enamail juhtumeil märgitud lehekülje servale või ka teksti sisse. Piiblisulisi tsitaate ja vihjeid esineb muide igas jutluses kümnete kaupa. Nende sagedus on täiesti ootuspärane, see osutab Mülleri head Pühakirja tundmist (ladina, saksa, eesti keeles), kuid tema lugemuse iseloomustamiseks sellest ei piisa. Seega on põhjust peatuda jutlustes esinevaid muusisulistel tsitaatidel, nimedel ja vihjetel.

Tähendatagu, et Mülleri tsiteerimisind märgib veel tänapäev surematute antiikluuletajate, filosoofide, kirikuisade, suurte valitsejate ja ristiusu reformaatorite kõrval mitmel puhul nimesid ja allikaid, mis juba ammu on vajunud unustusse ja millest praegusa aja kõige täielikumadki teatmekogud mööduvad vaikides. Ja vähesellest, isegi vanemais koha peal kättesaadavais bio- ja bibliograafilisis allikais ei leidunud mõningate nimede ja teoste kohta otsimistest hoolimata mitte ainustki märki. Liiasi tsiteerib Müller üsna sageli nimesid kui ka teoste pealkirju lühendatult, nii et väga raske on ära arvata, mida nende all on mõeldud. Ei tarvitse küll erilisel kahtlustada V. Reimani autentsust jutluste käsikirja täpsas tõlgendamises, ometi on võimalikud siingi eksimused. Igatahes on käesoleval korral mõningad asjad jäänud lahendamata, kuid neist hiljemini.

Ülevaatlikkuse mõttes on vajalik olnud materjali grupeerimine. Esijoones märgin antiikautoreid, poliitikamehi ja muud antiiksust meenutavat. Neile järgneksid kirikuisad ja pühakud. Siis on eri rühma kogutud Mülleri poolt mainitavad luterlikud teoloogid, sest nende teosed etendavad jutlustes väga tähtsat osa. Lõpuks toon veel mõningaid nimesid eri aladelt ning asju, mida ei läinud korda selgitada.

Antiikautoreist leidub jutlustes jälgi nii kreeka kui ka rooma maailmast. Need, keda siin kohtame, on enamasti kõik üldtuttavad nimed. Algaksime näit. kas või Homeros'ega, keda Müller mainib 24. jutluses (1605), kõneldes inimeselu üürisusest, mis kaob nagu vari ja suits, et isegi paganad ja see „tarf Bagfan“ Homeros hüüab, et pole ühtegi vaesemat ja viletsamat lojust ega

madu maa peal, kui on inimene (Ilias, 17. r.). (Jutlused, lk. 219.)
Veidi edasi põlastab Müller kaastundlikult, mis targad paganad on kirjutanud inimese viletsuste saamisest. Nii on Homerose Achilleus lapsikult mõelnud, et kõik viletsused maa peale saadab Jupiter, kel taevast on 2 suurt tõrt, kust ta ühe käega annab inimesele õnne, teisega seda rohkem aga viletsust (Ilias, 24. r.). (Lk. 222.)

Sessamas jutluses vihjab Müller Hesiodos'ele, kes viletsuste põhjuseks nimetab jumalanna Pandora't — esimest naist maa peal, kellele Zeus andis kaasa nõu, milles asusid kõik pahed. Pandora avas nõu ning kohe täitus maailm viletsustega. Kuid, ütleb edasi Müller, et surm ja kõik viletsused ei tule siiski „Jest Pandoræ Βυβίφεθε, εὐφί τε Jouis Βασιίτη“, vaid Aadama langemise ja meie endi pattude pärast. (Lk. 225.)

Hesiodose „Tööst ja päevadest“ nähtavasti põlvneb soovitus, kus kurval inimesel kästakse pöörduda sõbra poole, sest „Vox amici, Vox Dei“. (Lk. 254.) (Hesiodosel on küll Vox populi Vox Dei.) 2)

Edasi kohtame niisuguseid kreeka kirjanduse suurnimesid nagu: Pindaros, Sophokles, Menandros.

Juba kord nimetatud 24. jutluses toob Müller näiteid, millega on üks või teine inimest võrrelnud, väites, et „Pindaros... nenet

den Menifchen somnium Vmbræ 3), „Je on vç Βινθη ὄχεϊτ wariuīt“. (Lk. 219.) Kuid igatüks teadvat ju, et vari on üks tühi asi ja uni varjust seega veel tühjem — nii tühiseks teeb Pindaros inimese.

30. jutluses (1605) manitseb Müller inimesi olema tänulikud, sest isegi paganad, „ntj rumalat tity næmat nuith τε Jumala tundmeße fid: omat olnuith“, siiski on nad mitmel puhul rõhutanud tänumeelt. Ja Müller esitab Sophoklese arvamuse tänust, kes väidab, et igal ausal mehel sobiks küll ülesnäidatud heategude eest tänulik olla, sest tänuga teenitakse poolehoidu ja uusi heategusid. (Lk. 274.)

Menandrosele vihjab Müller möödaminnes 28. jutluses (1605), kõneldes südant närivaist muredest ja lohutuvõimalusist. (Lk. 254.) (Vt. kk. 4) lk. 18 Schultetus.)

Edasi vilksatab kreeka ajaloo isa Herodotose nimi, jällegi 24. jutluses. Inimessoo hädadest kõneldes meenutab Müller ateenlase Soloni sõnu: „Hoc totum, quid est homo, calamitas est“ 5). (Lk. 221.) Siiasamasse on lehekülje äärel märgitud järgmine

2) Tõlge: „Sõbra hää! on jumala hää!“ ja „Rahva hää! on jumala hää!“

3) Tõlge: Pindaros... nimetab inimest une varjuks.

4) Vt. kk. = vaata käesolev kirjutis.

5) Tõlge: Sest kõik, mis on inimene, on vaid häda.

allikas: „Vide Chro: Phil: lib: 2. de Croeso à Cyro capto mihi folio 25. 26.“ Ei ole küll kindel, kuid võib-olla tuleks siin Chro: Phil: all mõelda Herodotose ajaloos esineva Lüüdia linna Philadelpheia kroonikat. Ülalnimetatud Kroisos oli teatavasti muinasjutuliselt rikas Lüüdia kuningas, Kyros aga Pärsia kuningas. Ühe jutu järgi olevat tulnud Solon, kes siis kindlasti oli juba surnud, Kroisose õukonda ja vihastanud viimast väitega, et keegi ei saavat enne surma end kiita õnnelikuks. Varsti tulnudki Pärsia kuningas Kyros, võitnud Kroisose ja teinud lõpu Lüüdia riigile. Samale jutule tagasi viidavad ongi äsjamainitud Soloni sõnad.

Edasi kohtame jutlustes 3 kreeka filosoofi nime. 23. jutluses (1605), milles on kõnet elu tühisusest, mainib Müller Demokritos't ühenduses kuningas Dareios'ega. (Lk. 215.)

Kõige jumalavallatum näikse Mülleri meelest olnud filosoof Epikuros (Jutlused, lk. 126, 222, 223, 225, 272), kelle lõbueetika mitmel korral ajab keema hingekarjase sisemuse. 24. jutluses

väidab ta, et mõningad targad paganadki „omat õppris Epicuri Seag Januth, eth næmat je Inimeše Suggu hebda nif willekus omat erraunnutanuth, Suhrd Ilmatallust Ridust et rõimo, Nind nente Liha Luhti hÿmo tagfa nouudnuth, Lha Sõmbje nif Sõmbje fiddes ellanuth, Nind on nente Tooto Laull jefinane Suggu olnuth. Ede, bibe, Lude, post mortem nulla Voluptas. etc.“⁶⁾ (Lk. 222 j.)

Tänamatu inimene elab Mülleri meelest „fudt õg Epicury Sigfa, nind motleb, feid mea tæmal on, je on tæma ilma kogematta Januth“. (Lk. 272.)

Õiget Jumala rõõmu ei või ükski varas ära varastada, „eõf Epicury Ebbavõfune Inimene eõf õg Toobnuth Sigfa, eõf muh Seütüh inimene...“ (Lk. 126.)

Paljud inimesed on laisad jumalasõna kuulama ja mõtlevad oma vallatu elu sees nagu „Epicure Foto nind Sõte feat“ (lk. 225), kuidas nad saaksid surnuks lüüa kõige kõrgema Jumala ja tema inglid, taeva põlema süüdata, kirikud ja raed ära rikkuda jne. Muide see Epikurose lõbueetikat taotlevate inimeste nimetamine Epikurose seaks vilksatab muiski XVI saj. jutlustekogudes.

Sessamas tsitaadirohkes 24. jutluses vihjab Müller Aristoteles'ele, kes vist küll oma loodusteaduslikes kirjutistes väidab, et Hypani jõe ääres nähtavat väikesi loomakesi, kelle eluea pikkus on vaid 1 päev. Võrreldagu nüüd inimeselu viletsusi sündimisest surmani tolle loomakese elueaga. Ei siin ole ilmaaegne filosoofi ütlus: „Nascendo patimur... finisque ab origine pendet“⁷⁾. (Jutlused, lk. 221.)

6) Tõige: Söö, joo, lõbutse, sest peale surma pole enam naudingut.
7) Tõlge: Sündides kannatame... ning lõpp sõltub algusest.

Ja ühes hilisemas jutluses tunneb Müller häbi tänamatusest. Kes meist võiks kiidelda sellega, mida väidab pagan Aristoteles: „Gott, den Eſtern und Präceptoribus können wir nimmermehr genug danken“⁸⁾. (Lk. 275.) (Hesshusiuselt, vt. kk. lk. 19.)

Järgnegu siin ka kohe Mülleri arvamusi Aristotelese kasvan-dikust Makedoonia Aleksandrist, kelle ees värises kogu maailm, kuid temagi varises nagu rohi, nagu kaob kõik inimeselu. (Jut-lused, lk. 212.)

Selgitades vastsündinud jumaliku lapsukese rahuarmastust, tähendab Müller, et „eb tæma ſen ſima ſiddes mitte pea mæßanta.... ſudt Alexander, eßt muß enamb ſünungſat omat technt“⁹⁾. (Lk. 72.)

Kuigi inimesesugu on nii armetu ja vilets, ometi on tema „... bę ſejarn forct Weddichs nind Loius... ſenel kš feid ſe ſim fißas nind pißofenne on, wie ſich Alex: Mag: nicht hat benügen laßen, wen er gleich die ganße welt innen hette“⁹⁾. (Lk. 219.) (Sacc'ilt vt. kk. lk. 21.)

Et siin on juba kord kõnet Hommikumaa valitsejast, siis mär-gin ka Xerxes't, kes olevat kibedasti nutnud, silmitsedes mäelt oma 11×100 000-pealist sõjaväge, kellest ometi 100 a. pärast ei ole enam ühtegi elavate kirjas. (Lk. 79.) (Sim. Paul'ilt, v. kk. lk. 19.)

Rooma vaimumaailmast leidub jutlustes mõningaid tuntud riigimeeste ja valitsejate nimesid. 30. jutluses (1605), milles Müller koputab inimese tänumeelele, ta meenutab Cicerot, kes maapaos olles leidis lahket vastuvõttu kvestor Cn. Plancius'e juu-res, mispärast Cicerol on põhjust väita:

„Ob ich wol, o ihr Richter, vñin olle feideſe hæ Töñ kš ehituth, ſo ißt doch nichts, dš ich ſo ſehr begehre, als eben diß, dš ich möge dankbahr ſein“¹⁰⁾ nind ſaan kš ſe eddes peetuth“, sest tänamine on kõige hea ema. (Lk. 275.)

Ning 24. jutluses väidab Müller, et mõningad paganad on võrrelnud inimest veemulliga, mis kerkib jooksva veel ja sealsamas jälle kaob. „Homo bulla est“¹¹⁾ Mõtte leiukohana on lehe-külje äärele märgitud rooma õpetlase raamat põlluharimisest: „M: Ter: Varro in pfatione in lib. de agricultura.“ (Lk. 219.)

9. jutluses (1603), milles Müller kirjeldab katku ja kallii aja koledusi, meenutab ta ms. Jeruusalemma ärarikkumist Titus Ves-pasianus'e poolt. (Lk. 90.)

⁸⁾ Tõlge: Jumalat, vanemaid ja õpetajaid ei suuda me kunagi kül-laldaselt tänada.

⁹⁾ Tõlge: ... nagu Aleksander Suur, kellel kunagi küllalt ei ol-nud, kuigi ta terve maailma oleks omanud.

¹⁰⁾ Tõlge: Ehk ma küll, oo kohtunikud,... ei ole siiski midagi, mida nii väga ihaldaksin, kui see, et võiksin olla tänulik.

¹¹⁾ Tõlge: Inimene on veemull.

13. jutluses (1603) tuletatakse meelde, kuid Paulus manitses ristirahvast Issandat kiitma ja kuid esimesed ristiinimesed on isekeskis laulnud kauneid tänulaule, et isegi pagana peamees (on mõeldud Plinius Secundus nooremat, nagu ääremärkusest selgub) on oma keisrile (s. t. Trajanusele), kes oli teda käskinud ristiinimesi hävitada (on säilinud 2 kuulsat Trajanuse kirja Pliniusele), kirjutanud, et tema ei leia ühtegi kurja nende inimeste palvetes ega lauludes, kes varahommikul kogunevad oma jumalat teenima. Ja keiser käskiski ristirahva rahule jätta. (Lk. 122—123.)

Veel kord nimetab Müller 24. jutluses Pliniust, märkides kellegi targa pagana inimesviletsuse kaebuse „Cum hominē dixeris, oīes miserias dixeris“¹²⁾ leiukohana „Plini; in p̄mio lib: 7“. (Jutlused, lk. 221.)

Võib-olla mõeldakse siin siiski Plinius Secundus vanemat, kellelt on säilinud ulatuslik 37-raamatuline teos „Historia naturalis“, mis sisaldab teadmisi kõikidelt inimeselu aladelt.

26. jutluses (1605) selgitab Müller sõna „rist“ ja meenutab jutluse lõpul Rooma keisrit Constantinus I, kes legendi järgi oma sõjakäigul Põhja-Itaalias näinud taeva all leegitsevat risti ning kuulnud ingleid hüüdvat: „In hoc signo uinces“¹³⁾. (Jutlused, lk. 244.) Constantinus see ju oligi, kelle valitsuse ajal ristiusk sai Rooma riigiusuks.

Kuid oli teinegi Rooma keiser, keda veetles palju enam paganus ja keda kristlased nimetavad tema ristiust taganemise pärast Julianus Taganejaks. See ühes Kaini, Sauluse, Juudaga on Müllerile parajaks näiteks Jumalast äralangenud inimesest, „fe oma

Wainlahest v̄che Surma Nole f̄s jah lebbh lastuth, nind jurry f̄s ninda juhrest mihaft oma Pattu sees erra, nind hüppas Sivo nind Senge f̄s, fen Rochnretti mele hæx, fen Bõrgfuhauma siße“. (Lk. 251.) (Promptuarium'ist, vt. kk. lk. 23).

22. jutluses (1604) juhib Müller tähelepanu samale Julianus Taganejale ühe ladinakeelse tsitaadiga, milles kõneldakse nimetatatu võitlusest kristlaste vastu. Leiukohaks on märgitud „Chron: Cario: lib: 3. folio 178“. (Lk. 207.) Viimase all tuleb vist mõista Johann Cario ~ Carioni (1499—1537) — matemaatika prof. Frankfurdis — omal ajal kuulsat „Chronica't“ (1532). See sisaldab kogu maailma ajaloo ja sellesse on põimitud palju mitmesuguseid mõttekilde, moraliseerivaid sententse jne. Hiljemini ilmus see parandatult Melanchthon'i ja C. Peucer'i poolt ning oli üldse väga laialdaselt armastatud raamatuks.

Seega on puudutatud enam-vähem kõik, mille algupära tuli otsida kreeka või rooma kultuurialalt.

¹²⁾ Tõlge: Inimest nimetades nimetad kogu viletsuse.

¹³⁾ Tõlge: Selle märgiga võidad.

Edasi jõuame ristiusu pühakute ja kirikuisade juurde. Üheks kõige sagedamini siin mainitavaks nimeks on kristluse suurim apologet kirikuisa Augustinus (354—430).

Kolmandas — oma proovijutluses (1601), samuti 17. jutluses (1604) selgitab Müller, et inimene ei saa õndsaks oma õiguse ega ka mitte seaduse järgi, vaid üksipäini Jumala armu ja usu läbi. Augustinus, armuõpetuse rajaja, on siin jutlustajale heaks tugipunktiks (Jutlused, lk. 23. Katke on võetud Selneccer'ilt, vt. kk. lk. 20). Ning veel ütleb kirikuisa: „Gott hat uns das Leben Berheiffen, Er gibts Uns aber nicht wegen Unserer werde, sondern wegen seiner Barmherzigkeit, den (jagt er) wir haben wir gutes gethan, damit wirs verdienet hetten“¹⁴). (Jutlused, lk. 161.)

Et mitte pärast sellele tagasi tulla, tähendatagu, et praegutoodud Augustinuse väite kõrval esineb ääremärkus: „Vide Lucam Pollionem de Vita æterna 171. 172. etc.“ Lucas Pollio (1536—83) oli luterlik teoloog, Melanchthoni õpilane, pastor Breslaus. Ta on oma aja tähelepandavamaid homileetilise kirjanduse soetajaid. Temalt ilmus muu hulgas „Sieben Predigten vom ewigen Leben der Kinder Gottes“ (1582). Ladina keelde tõlgitud 1604. a. Mõeldav siiski, et Mülleri kätes oli see raamat algkeeles: jutlusekirjanduses ju tarvitati sageli ladinakeelseid pealkirju. Igatahes vist nimetatud Pollio teosest tuleb otsida siintoodud kirikuisa sõnu.

Augustinuse sõnade järgi mainib Müller veel kahte kirikuisa — Ambrosius't (umbes 333—397), Milano piiskoppi, kes on öelnud, et ainult usu läbi võime saada õigeks ja õndsaks, ning kohe edasi Theodorus't (350—428) — oma aja esimest eksegeeti, kes on väitnud, et ainult usu läbi saavutame pattude andestuse. Sellele järgneb ladinakeelne märkus: „plura in praedicto Authore quaeras“¹⁵). See vist sihib äsjanimetatud Lucas Pollio teosele, nii et needki vihjed näikse põlvnevat sealt.

Augustinuse kolmainsuse-õpetusele vihjab Müller 18. jutluses (1604). Kuis see võib olla, et on üksainus Jumal, kuid tema olemises ometi 3 erilist vaimu, seda, ütleb Müller, ei suuda mina ega ükski inimene siin maa peal seletada, vaid me peame seda aina lapse kombel uskuma. „Wie die Historia vom Augustino außweiffet“¹⁶) (Jutlused, lk. 173.) (Selneccer'ilt, vt. kk. lk. 20).

19. jutluses (1604) on kõnet noist hirmsaist reigadest, mida „wana Maddo, je Kurrat meile oma Börgfu terratwa Mõhka ts rahonuth on“. Kuid nende haavade vastu näitab Müller Augustinuse

¹⁴) Tõlge: Jumal on meile töötanud igavese elu, aga seda ei anna ta meile mitte meie tegude, vaid oma halastuse pärast, sest (ütleb ta), mis head oleme teinud, et selle oleksime ära teeninud.

¹⁵) Tõlge: rohkem vaata eelnimetatud autori juurest.

¹⁶) Tõlge: Nagu näitab Augustinuse lugu.

kaudu peljupaiga: „Seicte minu hedda siddes, eß kazo mina parrembat Plasterit mitte, kuy minu Iß: Ißje Chrje Werrekehät, jael siddes magta mina Kachnull, vnd fürchte mich nicht“¹⁷⁾. (Lk. 175.)

24. jutluses märgib Müller, et Jumal inimesi nende patu pärast nuhtleb koguni linnade ja maade ärarikkumisega, nii et sobib Augustinusega öelda: „...dictum Augustini. de temp: Serm: 211. quotidiè crescit poena, qa quotidiè crescit et culpa“¹⁸⁾. (Lk. 225.) See on ka ainus kord, kus Müller otse tsitaadi leiukohana mainib vastavat Augustinuse teose pealkirja — „Sermones de Tempore“.

Augustinuse mõtteid tsiteerib Müller veel 28. ja 29. jutluses (1605) kõrvuti Hommikumaa kirikuisa ja kiriku organiseerija Caesarea piiskopi Basileios Suurega (329—379) järgmiselt: „D. August: schreib: Sprich nicht, morgē wil ich mich beferent...“¹⁹⁾ (Lk. 256), ei, vaid juba täna paranda meelt, sest muudu võib-olla on hilja „nind̄ jaab se by meddy Rænna eest ninda finni löduth, kuy nente Wye Sullu Neuhide ts“. Kui nüüd ihulik ja vaimulik kiusatus nagu suur veesadu meie peale langeb, siis peame kinni hakkama palvest, sest „Se Pastwe, spricht Basilius, on se eife juhr Tuhl, kumba leddy feide jarnast Himolito nind̄ Henge... willekus meddy bye eest jaab puchtag pühituth. Sa se Pastwe on ts (spricht Aug:) se eife Wae trum, kumb meddy Süddame siße ioxeb, nind̄ teb meddy kurbtuße Süddame rõhmsax.“ (Lk. 256.)

Et aga rist, mida peame kandma, tuleb Kõigekõrgemalt, seepärast peaksime seda au sees pidama ja „...mit D. Basilio et August: sprich: Ach Herr, alhie brenne“²⁰⁾, Piista Iyn, Kazo Iyn, Sõh mind Iyn, nind̄ te Iyn minu ts, kuy jina tahat, waidt olle bypeines Armuline jael se tohje Glllo siddes.“ (Lk. 262.)

26. jutluses (1605) kohtame koguni nelja ristiusu pühaku nime. Öiglase inimese kannatusist kõneldes lausub Müller kreeka kirikuisa Clemens Alexandrinos'ega: „Se feide Iehemb Jumala iures on, se pidab jedda enambast kanatama.“ (Lk. 242.)

Ja sealsamas ladina pühaku ja kirikuisa Hieronymusega: „Nulli serui Chri est sine tribulatione“²¹⁾.

Ka ristiusu esimese eraku Antoniususe kiusatuslugu on sobivaks näiteks, kuis õiged alati on pidanud alluma kibedale katsumisele. Kui kurjad vaimud pühak Antoniususe peale tungisid ning teda ümber piirasid, siis hüüdis ta: „Issand Kristus, kus oled sa?“. Ja

17) Tõlge: ... ja ei karda.

18) Tõlge: Augustinuse ütlus „Aegade kõnedes“: 211. iga päevaga kasvab karistus, iga päevaga kasvab ka süü.

19) Tõlge: Isa Augustinus kirjutab: Ära ütle, homme tahan ma ümber pöörata...

20) Tõlge: ...ja isa Basileiose ning Augustinusega ütleva: ah Issand, siin põleta...

21) Tõlge: Ükski Kristuse sulane ei ole ristita.

Kristus vastas: „Beh dir war ich, Und sehe dich krieg und halff dir fiegen“ (seals.)²²). (Promptuarium'ist, vt. kk. lk. 23.)

Erak Antoniust mainitakse veel kord 31. jutluses (lk. 283).

Eelnimetatud 26. jutluses õiglaste kannatusist kõneldes juhib Müller tähelepanu mõningale kirikumaalile, kus Jeesust kujutatakse kauni lapsena, kes hoiab käes kuldset õuna (igavese rõõmu sümbolit), mille peal seisab kuldne rist. Inimene, kes tahab kanda lapsukest kullatud õunaga, peab võtma ühes ka kuldristi, ja see peab olema väga kindel mees, kes toda lapsukest jõuab kanda läbi viletsuste vete. Edasi vihjab Müller Kristus-lapse kandja, legendaarse pühak-sangari Christophorus'e maalile ning käsib end meeles pidada, et ta jutlust öeldes kogu tolle loo kordaks. (Jutlused, lk. 243.)

Kristuse kalli vere äravalamine meie eest on alati lohutuseks olnud jumalakartjaile nii surmas kui elus. Seepärast ütleb Müller 19. jutluses (1604) katoliku kiriku rajaja pühak Cyprianus'ega (200—258): „... quoties sanguinem Chri bibo, toties paratus esse debeo ad sanguinis mei effusionem pro Christo“²³). (Lk. 179.) (Selneccer'ilt, vt. kk. lk. 21.)

Lõpuks mainib Müller Clairvaux' kloostris asutajat pühak Bernhard'it (1091—1153) 6., 7. ja 19. jutluses (1601, 1602, 1604). Jumaliku lapsukese läbi on vaene inimessugu ülendatud, seepärast võiksime „... Böha Bernhard: taas paiatada: Mind praost pidda mina hend fartina nind heitotama? Et mina nüit tæen, et minu Liha nind werry istub Latwa siddes? Tæma eb pidda mind emis igfewest mitte errapolgma.“ (Lk. 54.)

Kristuse hüüdnime — nõuandja — selgituseks esitab Müller 7. jutluses (1602) pikema tsitaadi Bernardi suust (lk. 66) ja „vana mao“ löödud reigade vastu ütleb see pühak, Kristuse ning pruudimüstika isa, et kui häda mind tahab alla vajutada ja patud mind heidutavad, siis peidan ma end Issanda Jeesuse Kristuse verdnirisevate reigade sisse, sest kuhu mujale peaksingi jooksuma või jääma, kui ükspäinis Jeesuse Kristuse juurde. (Jutlused, lk. 175.)

Siin on siis esitatud kõik jutlustes leiduvate kirikuisade ja pühakute nimed. Vääriks ehk siiski veel tähelepanu paari usu-sekti mainimine 32. jutluses (1606), milles on kõnet patukahet-susest. Seal väidetakse: „... piddat tehe hend nente eddest hoidma, Se se Ello Parr: fogtonis erraalgwat, nind iitfewat: Kuy se Inimene bxford on erinut ehk komistanuth, ihf eb moy tæma perraft

²²) Tõlge: Sinu juures olin ma ja nägin sind võitlemas ja aitasin sul võita.

²³) Tõlge: nii mitu korda kui joon Kristuse verd, niipalju kordi pean ma valmis olema oma vere valamiseks Kristuse eest.

enamb mitte armu jada...“ (Lk. 289.) Teksti kõrvale on märgitud: „Nouatian et Cathari.“

Esimeste all mõeldakse rooma presbüteri Novatianus'e pool-dajaid, kes raskeid patuseid ja usust langenuid hoolimata nende patukahetsusest ei võtnud enam tagasi kiriku rüppe. Kaatariteks (s. o. puhtaiks) kutsuti X—XV sajandi keskpaiku Lõuna- ja Lääne-Euroopas, eriti Balkanil, teotsenud ususekti. Nende hulka kuulusid ainult nn. täiuslikud, kes olid läbi käinud vaimuristimi-sest. Nad olid kohustatud hoiduma igasugusest patust ja kokku-puutest maailmaga.

Enne üleminekut Lutheri ajajärku mainiksin veel 31. jutluses (1606) nimetatavat Böömi reformaatorit-märtrit Jan Hus'i (1369—1415). Ses jutluses imetleb Müller inimese ülestõusmise saladust viimselpäeval, kus „Suhlfiedmeßet nind Suhb, kumb ny faufelle vohest toijest omat errapiffatuth“, jälle ühte tulevad. Ja ta meenutab pühi märtreid, kellest mitmed on ära põletatud tules ja nende tuhk paisatud tuulde või vette. Jan Husi peale olnud tema tagakiusajad nii vihased, et isegi maa tuleaseme kohalt lasknud ühe küünra sügavuselt välja kaevata ja Reini jõkke visata. Seda raskem on uskuda, kuidas säärasel „imetabbaeset fombel“ hukka saanud jälle võivad elavaks saada. (Jutlused, lk. 280.)

Kuid siirdugem reformatsioonisajandisse, lähemale Mülleri enda elatud ajale. Siin on muidugi kõige loomulikum alata M. Lutheriga (1483—1546). Kõige rohkem tähelepanu pühendab Müller teisele Eliale, nagu ta Lutherit nimetab, 9. jutluses (1603), peatudes eriti viimase vaimulikkude laulude juures. Mülleri hin-nangust järgnegu siin lühike väljavõte: „Loesti M. R. mina tahan se tunnistada... nind se sama piddavat faas feid Waadt Riisti Tni-meßet minu faas tunnistama, eth Luther? se feide parremb nind Kunstlikimb Meißter vlle oma Saulode on, fudt eales by Oppia ama nente | Apostlide Thal eb mitte olle olnuth, nind peab faas Luther? se feide Kunstlikimb Meißter vlle oma Ramatode nind Saulude icäma, ned toijest Kirinatat, mea näemat tachtvat.“ (Lk. 93.)

On siis sellise hinnangu järgi päris loomulik, kui Müller paa-rikümne jutluse aluseks võtab Lutheri laulud ja nimelt järgmised: „Nu kom der Heyden Heylandt“ (Rahva Önnistegija, mao ära-rõhuja) (1. jutl.), „Gelobet seistu Jhesu Christ“ (Nüüd ole Jee-sus kiidetud) (4. jutl.), „Christ lag in Totes banden“ (Kristus on meie patu eest küll surma vangiks saanud) (8. jutl.), „Es wolt uns Gott gnedig sein“ (Oh Jumal tule armuga) (16., 17. ja 18. jutl.), „Erhalt uns Herr bey dienem Wort“ (Meil oma sõna kin-nita) (20., 21. ja 22. jutl.), „Mit Fried und Freud ich fahr da-hin“ (Ma rahuga läen ära siit) (35. jutl.), „Ein feste Burg ist vnser Gott“ (Üks kindel linn ja varjupaik) (39. jutl.), „Gott der

Vater wohn vns bey“ (Jumal isa meile jää, meid peasta kurjast ära) (9.—15. jutl.).

Viimase laulu kohta tähendab V. Reiman (Vorwort, lk. XXXIII), et see põlvnevat eel-lutheri ajast, mis on küll ses mõttes õige, et see esineb juba XV sajandi katoliku laulurepertuaaris, kuid siin on see 15-stroofiline ja täiesti katoliikliku iseloomuga. Aga juba 9. jutluse algul Müller väidab, et ta järgmises jutluses tahab vaadelda M. Lutheri vaimulikke laule ja neist esijoones „Gott der Vater wohn vns bey...“. Lutheri laulude hulgas leidubki sellenimeline 3-salmiline laul (ilm. esmakordselt 1524 Walther'i Lauluraamatus), mis on endise, samuti algava katoliku laulu „kristlikult korrigeeritud“ variant, nagu väidetakse mõnes lauluraamatus. Korrigeerimine on seisnud selles, et Luther on katoliku laulust jätnud ära 12 salmi ning esimese salmi teises pooles võtnud ette olulisi muudatusi. On veel kolmaski samasuguse salmiga algav 3-stroofiline laul, mille autorina nimetatakse Erasmus Alberus't. See on õieti Lutheri laulu laiendus, sest 2 järgmist stroofi erinevad Lutheri omist ²⁴).

Siis esitab V. Reiman sealsamas Lutheri lauluna teisele jutlusele aluseks oleva „Ein Kindelein so löblich“ (Üks laps on neitsist sündinud ja õnneks meile antud). Tegelikult on see katoliku algupära ja mitmed allikad nimetavad seda vanaks jõulu-lauluks. Lutheri laulude hulgas seda ei leidu.

Peale nimetatute puudutab Müller veel paari Lutheri laulu. Nii vihjab ta 3-ndas jutluses 130. Taaveti laulul põhjenevale Lutheri laulule „Aus tiefer noth schrei ich zu dir...“ (Su poole, Issand, südamest ma tõstan oma hääle). Sama laulu üksikuid värse meenutatakse lk. 78, 301—303, 305, 307, 310). Lõpuks on Lutheri „Das Vater unser“ (Oh isa taevariigi sees) uinutanud igaveseks vaga Taani kuninga Kristjani (s. t. Kristjan III), kes suri 1559 uusaasta päeval, kui oli enne seda liigutaval kombel jumalaga jätnud oma perekonna ja riigimehi. Mülleril on küllalt põhjust seda tuua näitena õndsate lahkumisest (Jutlused, lk. 136, 171) (Promptuarium'ist, vt. kk. lk. 23.)

Pudemeid Lutherist leidub jutlustes mujalgi. Need on kas Lutheri elu ning tegevust puudutavad vihjed, või jälle sobivasse paika kiilutud usuisa mõtete refereeringud. Puudutan neist vaid mõnda. 24. jutluses inimessoo viletsusest mainitakse tarkade paganate mõtete kõrval ka Lutheri omi. Kui viimaselt on küsitud, mis on inimene, siis on ta vastanud: „... „der Mensch ist ein Thor usque ad annum 40. Darnach wenn er erkennet, dz er ein Narr ist, ist on tæma Eno mõda“ ²⁵). (Lk. 221.)

²⁴) Vrd. Ph. Wackernagel, Martin Luthers geistliche Lieder, Stuttg. 1848.

²⁵) Tõlge: Inimene on narr kuni 40. eluaastani. Ja kui ta siis märkab oma narrust...

32.-ses — patukahetsuse — jutluses (1606) väidab Müller, et igal ajal on olnud Kristuse vaenlasi, kes on seisnud patukahetsuse-õpetuse vastu. Kuid jumal on äratanud „waſto ſen Ba-
niſe Ba-neſte oppia, noie (nimega) Johānes Tetzēl“, kes häbe-
matul kombel jutlustas, et inimene võib oma hinge raha eest pör-
gutulest päästa, „Borgte Oppia. . . (Luth.), Se meile palju toijite on
õpnuſt, ex Verbo Dei (Jumala Sõnast)...“, mil viisil võime pää-
seda kõigest kurjast. (Lk. 287 j.) (Muid Lutherisse puutuvaid
mõttekilde vt. Jutlused, lk. 6, 46, 174, 179, 183, 264, 303, 340.)

Enesestmõistetavalt on ka Lutheri katekismus see raamat,
millele Müller mõnikord oma väiteid põhjendab. Ülearune oleks
neid siin lähemalt jälgida, sest et need vihjed ei paku midagi eri-
list (vt. katek. puudutavaid jutlusi lk. 46, 47, 107, 112, 113, 147,
174, 197, 311, 321).

Lutheri peaabilise Ph. Melanchthoni (1497—1560) nimi vilk-
satab kord 36. (daatumita) jutluses, mis ise on tõlge Selneccerilt
(vt. kk. lk. 20). (Jutlused, lk. 323.)

Järgnevas siirdume vaatlema luterlikke teolooge, kelle osa
Mülleri jutlustes näikse olnud vägagi mõõduandev. Need on ena-
masti XVI sajandi keskpaiku ja lõpu poole saksa kirikuellu ja
vaimulikku kirjandusse mingil viisil jälgi jätnud nimed. Mitmest
neist ometi tänapäeva teatmekogud, ka eriteaduslikud, s. o. teo-
loogilised, peavad võimalikuks mööduda vaikides. Nii siis on
tulnud nende isikute selgitamiseks otsiskella vanemais leksikones,
bio- ja bibliograafias, mis oma puuduste tõttu pole nimede sel-
gitamisel kaugeltki alati andnud soovitavaid tulemusi. Sellest
olenevad mõningad lahkuminevad andmed isikute sünni- ja sur-
ma-aastais ning teoste ilmumise aegades. Mõne nime suhtes pole
otsingud siiski andnud mingeid tulemusi ning nende puhul jääb
ainult konstateerida niisuguste olemasolu Mülleri jutlustes. Mit-
mel puhul on andmete leidmist takistanud autori liiga puudulik
allikate märkimine. Enamail juhtumeil on lehe äärele või ka
teksti sisse märgitud ainult tsiteeritava mõttekillu autor või jälle,
vastupidi, mingi käsiraamat, autorit mainimata. Niisugusel juhul
on peaaegu võimata täpsamalt viidata teosele või autorile, kust
tsitaati võiks otsida. Või siis tuleks kogu XVI saj. homileetiline
kirjandus ja veel muudki läbi katsuda.

Tahaks siinkohal juhtida tähelepanu veel ühele asjaolule.
Nimelt on päris kindel, et ülaltoodud antiikautorite, kirikuisade
jne. mõttepudemed enamikus pole Mülleri silmapiirile sattunud
mitte vahetul teel, vaid nende leiukohaks tuleb ikkagi pidada jut-
lusekirjutaja kasustatud homileetilist kirjandust. Kui sirvida
mõnd XVI sajandi jutlustekogu või muud tolle aja vaimulikku kir-
jandust, siis torkab igal sammul silma suur protsent mitmelt
alalt kokku korjatud tsitaate ja kuulsate isikute mõtete refereeri-
misi. Siin pole põlatud paganuse filosoofe ega kirjanikke, väge-

vaid valitsejaid ega legende „imetabastest“ juhtumustest. On tõenäone, et Mülleril oli sellelaadilisi tsitaatide allikaid küllaltki käsutuses. Juba järgnevad nimed kõnelevad selle kasuks, kuigi koha peal kättesaadavaks osutus ainult ühe teos — Selnecker'i oma. Aga asume nüüd nimede juurde.

Kõigepealt palju otsinguid nõudnud nimi Schultetus, keda Müller mainib kõige sagedamini, nimelt 16 korda (Jutlused, lk. 222, 225, 226, 228, 230, 237, 239, 240, 243, 254—257, 263, 264, 267). Ääre- ja sisemärkustes see nimi oleb järgmisel kujul: „Schul.; Schulteto q̄ras. folio 8. 9. de cruce pioru, Schultetz, Schultetus de vera Cruce piorum“; nimelühendeile harilikult järgnevad lk. numbrid.

Asi ei seisa mitte selles, et tollanimelisi isikuid kuski ei leiduks; neid leidub koguni kümnete kaupa, kuid ükski neist ei sobi päris hästi.

Olen lõpuks jäänud peatuma ühel Marcus Schultetus ~ Scultetus ~ Schulten-nimelisel phil. magistril, kes alates 1539. a. on olnud pastor Quedlinburgis. Sünniaastat pole teada, surmaaastana märgib vana Zedler'i „Universal-Lexikon“ 1542. Aga vaevalt see peab paika, sest sama isiku kohta mainitakse Jöcher'i „Allgemeines Gelehrten-Lexicon'is“, et ta olevat 1579. a. alla kirjutanud konkordaatvormelile. Schultetuse biograafias mainitakse ka mõningaid tema kirjutatud teoseid. Nende hulgas hakkab silma üks „Wahrer Christen Creutz“ nimeline. Ilmumisaega ei nimetata ega leidunud teost ka Georgi' bibliograafias. See pealkiri juhib Mülleri märkustes nimetatud Schultetuse teose „de (uera) Cruce piorum'i“ juurde (Jutlused, lk. 225, 228). Ka Mülleri jutlustest on 8 (23.—30. jutl.) pühendatud „von wahrer Christen Creutz“ teemale ja just nende jutluste kestel on muude allikaosutiste kõrval Schultetuse indeks üks sagedamaid. Küsimus laheneks ju kohe, kui oleks käepärast nimet. Schultetuse teos või kui leiduks veidi rohkem andmeid Schultetuse isiku ja teoste kohta.

Schultetuse teos, nagu järgnevadki sellelaadilised, on olnud Müllerile erisuguste mõtete ja tsitaatide varakambriks. Sellest nähtavasti on ammutatud Hesiodose seletus pahede saamisest (vt. kk. lk. 8); samuti seirab Menandrose nime märkus: „vide Schultetum. Pag. 215“ (vt. kk. lk. 8).

Pool vähem, s. o. 8 korral mainib Müller Strigenitiuse nime järgmiselt: Strigenici, Strigen.; Strig.; Strige.“ (Jutlused, lk. 278—285); enamasti järgnevad nimele lk. numbrid.

Strigenitius ~ Strigenitz, Georg (1548—1603) — pastor ja superintendent Jenas, pärastpoole Meissenis, oli üliosav jutlustaja ning produktiivne homileetilise kirjanduse soetaja. Tema jutlused olid väga populaarsed; nad on koostatud nn. Piibli verbaalinspiratsiooni teooria järgi (s. t. jutluste koostamist üksikute Piiblis

esinevate sõnade, tervituste, sissejuhatuste, peal- ja allpealkirjade jne. kohta). Sellise meetodi najal kirjutab Strigenitius Joonas raamatu kohta 122 jutlust ja ainuüksi 5 sõnast „zu Jona dem Sohne Amithai“ kirjutab ta 5 jutlust.

Ühenduses Mülleriga tuleb tähelepanu juhtida Strigenitiuse teosele „Ossa rediviva“, mis sisaldab 21 jutlust prohvet Esekiele 37. ptk. kohta. Ilm. Lpz. 1593. Tolle raamatuga, mis troostiõpetuse tõttu on olnud oma autorile nii kallis, et viimane lasknud selle kuldköites enesele hauda kaasa panna, on ilmselt lähedaid kokkupuuteid Mülleri 31. jutlusel (1606). Viimase aluseks ongi valitud Esekiele 37. ptk. ning kogu jutluse kestel vihjab Müller mitmel puhul Strig-ile, kuigi otse allikat nimetamata. Aga ei ole kahtlust, et ta siin on kasustanud ülalnimetatud teost „luude jälleelustumisest“, millest ju kõnelebki Esekiele 37. ptk.

Ka üks vihje Antoniusele, kes oma üksinduses polevat omanud ühtki raamatut, põlvneb nähtavasti Strigenitiuselt (Jutlused, lk. 283).

Edasi Hesshusius, Tileman (1527—1588) — „Lutherischer Streittheologe“ (luterlik riiteoloog), nagu teda nimetavad bioograafid. Seda meest mainib Müller 7 korral eri mõtete allikana, tarvitades lühendeid: „Hessh.; Hesshus.; Hesshu: Dōm Jubil: või Hessh. Jubi:“ (Jutlused, lk. 168, 228, 233, 234, 246, 250, 275); lühendeid seiravad lk. numbrid.

See luterlik riimeelne ja oma ametist teadlik teoloog on kirjutanud väga palju igasuguseid vaidluskirju ja jutlusi, aga milline või millised neist on olnud Mülleri kätes, ei selgu. Lühend „Don Jubil:“ võib väga hästi olla ka mõne teose osa pealkiri. Igatahes niisuguse tiitliga Hesshusiuse teost bio- ja bibliograafiad ei nimeta. Peale muude mitmesuguste mõtteavaldiste tuleb Aristotelese mõttekildu (vt. kk. lk. 10) vist otsida Hesshusiuselt, sest Müller märgib selle järele: „HeBhus: folio 571. 14 post Trinit:“ (Jutlused, lk. 275).

Sama palju kordi kui eelmist mainib Müller Simon Paul'i (1534—1591) nime. Viimane oli teol. prof. Rostockis ja lõi kaasa kõigis oma aja teoloogilis-poliitilises tülüküsimuses. Müller tsiteerib teda järgmiselt: „Sym: Paul: Fol: 22 in Cantico, Sim: (Sym.) Paul: 1. parte., Sim: Pauli. 289. 14: post Trin.; Metho: Simo: Pauli de Poenit: (Jutlused, lk. 13, 74, 79, 178, 274, 287, 290); lühendeile järgnevad vastavad lk. nr-d.

Vist on siin eri jutlustes kasustatud üht, kui mitte rohkem, Simon Pauli teost „Methodum aliquot locorum doctrine ecclesiae Dei“, 4 köidet (1569—79). Samalt autorilt on muu hulgas ilmunud veel jutlusekogu (1572) ja saksa vaimulikkude laulude seletus (1588). Simon Paulilt on nähtavasti laenatud vihje kibedasti nutvast Xerxesest (vt. kk. lk. 10.)

Edasi vaatleme jutlustes 7 korral mainitava teoloogi ja kirikulaulude luuletaja Nikolaus Selnecker'i (1530—1592) osa Mülleri jutlustes. Selnecker, Jena ülik. prof., hiljemini pastor ja superintendent Leipzigi ning mujal, oli oma aja teoloogide hulgas tähtsamaid. Küllalt sallimatu teisitimõtlejate vastu, võttis ta innukalt osa ajajärgu kirikutülidest, kuid ei esine neis just alati kõige paremas valguses. Teda tsiteeritakse jutlustes järgmiselt: „Psalteriū Selneckeri. Psal: Selnecker: , Selnecker: , Selnecker: Psal: , Psal: Selnecker:“ (Jutlused, lk. 154, 158, 172, 179, 207, 257, 308); enamasti järgnevad lühendeile lk. nr.-d.

Ilmselt on see Mülleri kasustada olnud raamat Selneckeri „Taaveti laulude seletus“, ilm. 3 osas Nürnbergis 1565—66. Sellest on hiljemini avaldatud veel mitu trükki ja üks neist „Das ganze Psalter des Königlichen Propheten Davids aussgelegt vnd in drey Bücher getheylt“ a. 1569 (suur 1400-lk. fooliokaust) leidub meil Ülikooli raamatukoguski.

Kuigi Müller enamasti märgib lk., kust teatud mõte või tsitaat põlvneb, ometi polnud nende viidete järgi võimalik leida vastavaid kohti käepärast olevas teoses. Nähtavasti on jutlustes kasustatud mõnd hilisemat trükki, kus võib-olla kõiki kolme osa läbib jooksev paginatsioon. 1569. a. väljaandes aga on iga osa eraldi pagineeritud ja, nagu see üldiselt oli kombeks XVI sajandi trükistes, mitte lehekülgede, vaid lehtede kaupa. Psalterium'i edasi-tagasi sirvimisel ometi torkas silma mõndagi Mülleri jutluste kaudu tuttavat. See kehakas raamat sisaldab nimelt väga palju kõige mitmekesisemaid kokkukorjatud tsitaate ja mõttekilde antiiksusest kuni Selneckeri kaasajani.

Mis on siis Müller sellest laenanud? Kõigepealt terve 36. ja 37-nda jutluse. Need mõlemad on koostatud või öieti tõlgitud Selneckeri 1. Taaveti laulu seletuse järgi. Raskemad ja mõnes suhtes meie tookordsetes oludes sobimatud kohad on vahele jäetud. Siitsamast on pärit ka 36. jutluses esinev Ph. Melanchthoni ütlus (vt. kk. lk. 17).

23-ndas jutluses (lk. 216) ettetulev pala „Gesta Romanorum'ist“ (vt. kk. lk. 22) käib peaaegu sõna-sõnalt ühte vastavasisulise katkega Selneckeri 49-nda Taaveti laulu seletuses (vrd. Selnecker, I r. folio 223). Muidugi ei takista see asjaolu loo ammutamiskohaks olemast ka mõnd muud allikat. Ääremärkustest lähemat ei selgu.

Edasi on Selneckeri 130-nda Taaveti laulu seletusele tagasi minev 3-ndas jutluses (1601) (Jutlused, lk. 23) Augustinuse armuõpetusele vihjav katse (vrd. Selnecker, 3. r. folio 177). Selneckeri 67-nda Taaveti laulu seletusest põlvneb 18-nda jutluse (1604) (Jutlused, lk. 173 jj.) lõpposa ühes Jumala kolmainisuse selgituse ning Augustinuse nimetamisega (vt. kk. lk. 12) (vrd. Sel-

neccer, II r. folio 77, 79). Müller juhib teksti äärel ja keskel nimetatud allikale märkusega: Vide Selnec: Psal: 295. 296.

17. jutluses (1603, Jutlused, lk. 158), milles kõneldakse armuõpetuse kuulutamisesest kogu maailmale, on katke, mis käib peajoontes ühte Selnecceri 96. Taaveti laulu seletuse lõpuga. Müller viitab siinkohal: „Psal: Selnec: folio 465“ (vrd. Selneccer, 2. r. folio 244).

19. jutluses (1604, Jutlused, lk. 179) on katke, milles nimetatakse Cyprianust, Lutherit ja surmavoodil lamavat vaga üliõpilast, võetud sõna-sõnalt Selnecceri 51. Taav. I. seletusest. Müller märgib siin: „Psal: Seln. 233. folio“ (vrd. Selneccer, 2. r. folio 14).

Veel neljal korral viitab Müller eri jutlustes Selneccerile, kuid nende leiukohad ei hakanud otsinguil silma.

23. ja 24. jutluses esineb 5 korral lühend: „Saccum de Vita æterna, Sacc₂, Sac:, Saccū., Sacco“ (Jutlused, lk. 208, 212, 215, 216, 219) ning lk. nr-d. Selle lühendi taga peitub Magdeburgi toomkiriku õpetaja ja linnakooli rektor Siegfried Sacc (1527—1596). Temalt on ms. ilmunud „Erklärung des Artickels vom ewigen Leben in 20 Predigten“ (a.?). Võib-olla lähebki sellele samale tagasi Mülleri tsiteeritud „de Vita æterna“. Tollest allikast nähtavasti on võetud vihje Aleksander Suurele (vt. kk. lk. 10) ja filosoof Demokritosele (vt. kk. lk. 9). Ei ole võimatu, et isegi kogu 24. jutluse algus, kus tuuakse pagana tarkade (Homeroose, Pindarose) arvamusi inimesest, on tagasi viidav mingile Sacc'i allikale.

Lõpuks veel 2 nime. Neist üht mainib Müller paaril korral 5-ndas jutluses. See on Caspar Sauterus (1547—1604) (Jutlused, lk. 47, 50), kelt on ilmunud mitmeid jutlusekogusid. Ei selgu, millist Sauteruse teost Müller on kasustanud, igatahes mainitakse seda nime ühenduses Kristuse isiku ja tema kannatuste seletusega. Võiks ehk arvata, et see on olnud Sauteruse „19 Predigten von der Auferstehung Christi“ (a.?).

33. jutluses (1606), mis on peetud 130. Taaveti I. üle, nimetab Müller Taaveti eksimuste selgituste puhul allikana „Vide Vischerū supra hunc Psal: Poeniten“ (Jutlused, lk. 298).

Christoph Fischer'i ~ Vischer'i sünniaastat pole teada, samuti on andmed lahkuminevad tema surma-aasta kohta. „Allgemeine Deutsche Biogr-s“ öeldakse, et ta on olnud kindralsuper. 1583. a. Celle's, kus surnud 1600 või 1597. „Lexikon für Theologie und Kirche“ 1932 väidab ta olevat sündinud XVI saj. algul ja surnud 1579. Igatahes on ta 1544. a. Wittenbergis omandanud magistri kraadi ja võtnud elavalt osa oma aja teoloogilistest võitlustest. On kirjutanud jutlusi ning ka „Erklärung der Psalmen Davids“ (a.?), mida viimast vist mõeldaksegi Mülleri viites.

Peale siintoodud vaimuliku sisuga kirjanduse refereerib Müller 23-ndas jutluses ühe pala XIV sajandil tekkinud ladinakeelsest moraliseeriva tendentsiga naljandite, legendide ja muinasjuttude kogust „Gesta Romanorum“ (Jutlused, lk. 216). See on lugu kuningast, kes oma filosoofile asetab 4 küsimust: 1) Mis on inimene? 2) Kelle sarnane ta on? 3) Mis teeb ta siin? 4) Millised on tema kaaslased?

On põhjust arvata, et jutlustaja on selle loo ammutanud Selnecker'ilt (vt. kk. lk. 20).

Ja 30. jutluses (1605) kohtame Elsassi frantsisklase Joh. Pauli (1455—1530) rahvaraamatust „Schimpff vnd ernst“ (1519) (Jutlused, lk. 273) põlvneva, meile juba tuttava mõistukõne merehädalisest, kes surmasuus olles töötas kirikule laevamasti suuruse vahaküünla, pärast aga oma lubaduse vähendas väikeseks vahaküünlaks.

2. jutluses (1601), mis on peetud laulu üle „Ein Kindelein so löblich...“ esineb järgmine vihje: „NB. Wie die Beiden Hist. Paul; Aemel; zu erwöhnen. In Frankreich ist ein Straffe gewesen. Nonē Fulco etc: in lib.: Thelonis supra Ein Kindelein so.“ (Lk. 15.)

Võib olla, et esimese nime all on mõeldud Aemilius Paulust (? — 1529), ajaloolast Veronast, kes oli väga kuulus oma õpetatuse poolest ning kirjutas Prantsusmaa ajaloo kuni 1488. a-ni. Mis aga jutlusekirjutaja on mõelnud „lib: Thelonis“ all (seda nimetatakse samas jutluses veelgi paar korda, lk. 16), kas mõnd osa Aemil. Pauluse teosest või midagi muud, jääb selgusetuks. Ka ei õnnestunud kustki teatmekogust leida sellesarnast nime.

Ajaloo seisukohast ehk on veel huvitav märkida 22. jutluses (1604) leiduvat katket, milles teatatakse, et „... je Böha Pawest zum Rohm, je Solama, luy is je Kuningta Franckre Maast“ (Jutlused, lk. 207) olevat ühte kogunenud suureks väeks luterlaste vastu, kuid Jumal kaitses oma karja nende eest, Prantsuse kuninga pisteti surnuks jne. Siin on vist mõeldud hugenottide sõda, kus protestantide ja katoliiklaste võitlustes surmati kun. Henri III (a. 1589).

Peale ülaltoodud Lutheri laulude mainitakse jutlustes mõningaid muidki. Nii 11. jutl. (1603), milles Müller hurjutab kogudust tema pentsiku laulu pärast, võtab ta lähemale vaatlusele laulu „Alleine Gott in d'Höhe sey Ehr“ (Au, kiitus olgu igavest). See on algselt vana ladinakeelne kiidulaul „Gloria in excelsio Deo“, saksandatud N. Deciuse poolt 1525.

19. jutluse teemaks on ühe tundmata autori laul „Nimm von uns, lieber Herr, unser Sünd und Missethat...“.

Selneckeri Psalterium'ist põlvneb 36. jutluses esinev ühe 5-stroofilise ladinakeelse laulu 3-nda stroofi teine pool — „Sine tuo

numine nihil est in homine, nihil est innoxium“²⁶⁾ (Jutlused, lk. 323). Laulu autoriks on kirikuhümnide luuletaja, vaga Prantsuse kun. Robert I²⁷⁾.

Paari jutlustes leiduva 4-realise salmiku kuuluvust — „Angst, Trübsal, Samer, Creutz Vnd Noth...“ (Jutlused, lk. 242) ja „Mancher der spricht, O lieber Gott, ...“ (Jutlused, lk. 276) pole korda läinud selgitada.

Edasi — nimesid ja allikaid, mille päritolu ei ole suudetud lahendada, sest et neid ei leidunud otsimistest hoolimata üheski kasustada olnud teatmekogus. Esijoones juhitaagu tähelepanu ühele jutlustes 8 korral esinevale lühendile: „Promp: Exempl. in 5. Praec: folio 222, Prompt: Exem: de Allegoriis. in 1. parte 3. pcepti folio 275. 276; Prom. Exe: Secu: Praec: folio 248, 249“ jne. (Jutlused, lk. 242—244, 251, 254, 255, 258, 262.)

See on nähtavasti olnud mingi promptuaarium — käsiraamat või varakamber, kust jutlusekirjutaja on ammutanud mitmesuguseid näiteid ja võõrmõtteid. Kes oli selle autor või oli see ehk anonüümne, ei ole korda läinud selgitada.

Siis räägib Müller 10. jutl. (1603) ühest „Berryfoir Amachius'est“, kes Früügia linnas olevat elusaid ristiinimesi praadinud. (Lk. 101.) Nähtavasti mõni paganast väepealik.

23. jutluse algul on märkus „Exordium sumptum ex Rinouio“ (tõlge: algus on võetud Rinouio'lt — nähtavasti siis nimeetatud jutluse algus). Samale nimele vihjatakse möödaminnes veel 24. jutluses. (Lk. 208, 225.)

27. jutluses (1605) käsib Müller: „... hoc loco mentionē habes, Exemplum Chrysauro“ (s. t. siinkohal tuleta meelde näidet Chrysaurost) (Jutlused, lk. 251), mille leiukohaks näib olevat äärele märgitud Promptuaarium.

24. jutluses on veel paar-kolm lühikest ladinakeelset tsitaati, kindlasti mõnelt antiikautorilt, kuid tsitaatide leksikones neid ei mainita, seepärast pole kerge otsustada nende kuuluvust.

Seega on püütud esitada kõik, mis Mülleri jutlustes näitab tema lugemuslikule palgele.

Nagu ülaltoodust selgus, kannavad Mülleri jutlused oma aja homileetilise kirjanduse pitsarit, kusjuures neis ilmnes suur hulk väljastpoolt ammutatud mõtteid. Ja kui oleksidki käepärast kõik need luterlike teoloogide jutlusekäsiraamatud, mille nimelühendid figureerivad leheaartel, siis oleks alles küsimus, kui palju nois jutlusis üldse veel järele jääks Müllerile omistatavat.

²⁶⁾ Tõlge: Ilma sinu vaimuta ei ole midagi inimeses, ei ole midagi süütut.

²⁷⁾ P. h. Wackernagel, Das Deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII Jhr., Lpz. 1864, Bd. I, lk. 105.

Ei ole ta ju igal pool märkinudki kasustatud allikat, nagu selles veendusime 36. ja 37. jutluse puhul. Antiikautorite, kirikuisade, pühakute ja ajalooliste isikute nimede leiuallikaid tuleb igatahes enamail juhtumeil otsida saksa XVI sajandi jutlusekirjandusest, esijoones noist, mida Müller ise mainib jutlustes. Sellest muidugi ei tule järeldada, nagu poleks Mülleril olnudki rohkem teadmisi Homerosest, Pindarosest, Sophoklesest, Aristotelesest ja kõigist neist nimedest, kelle sõnade ning tegudega ta on tahtnud rikastada ja veenda oma Pühavaimu koguduse „määgivaibaid“.

Mülleriaegsed luterlikud teoloogid, nii ortodokslikud või puhta õppe kuulutajad kui nad muidu olidki, ammutasid ometi suurel määral teadmisi eelaegade varasalvedest. Targad paganad ja ajaloo suurnimed põhjustasid oma elu ja mõtteavaldustega küllalt endi mainimist heade või eemaletõukavate eeskujudena.

Igatahes on Mülleri kui teoloogi lugemus, kuigi piirduda kas või ainuüksi ülaltoodud käsiraamatutega, tolle aja raamides meie katku ja sõdade laastatud maal vägagi tähelepandav. Hoolimata sellest, et võib-olla suur osa jutlustes esinevaid mõtteid läheb tagasi mingeile allikaile, on need voolanud temperamentsest sulest, kelle käes koguni laenatudki mõtted omavad erilist isikupärast ning elamuslikku hoogu. Ühtlasi nähtub nende jutluste taga haritud ja läänelise orientatsiooniga hingekarjane, kes on kodu olnud oma aja homileetilises kirjanduses ja kes on nähtavasti ka isiklikult olnud mitme haruldase ja praegu silmapiirilt kadunud raamatu omanik. Saksamaal õpinguid õiendades võis tal olla kokkupuuteid nendegi isikutega, kelle jutlusekogusid ta tsiteerib, sest enamasti kõik need on ju XVI sajandi II poole mehi.

L. Tohver.

Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal trükitud tööd.

XVIII sajandil olid kultuuriolud Baltimail küllalt kitsastesse raamesse surutud. Laastav ja rahvast vaeseks muutnud Põhja-sõda oli oma mõju avaldanud kogu haridus- ja kultuurielu langusele niivõrd tugevasti, et see ennast tunda andis pea terve sajandi kestel kord ühel, kord teisel alal. Raamat oli saanud neil ajal haruldasemaks asjaks, kui ta seda oli eelmisel sajandil. Ainult suuremad raamatuharrastajad olid raamatute lugejateks, kuna raamatuid tuli tellida peaaesjalikult välismaalt. Pealegi ei olnud nende hind keskmise ostuvõimega kodanikule sugugi mitte küllalt mõõdukas.

See kultuuriline vaikus tuleb eriliselt nähtavale ka selle aja trükikodade suhtes Baltimail. Riias oli sel ajal aastast 1714—77

ainult üks trükikoda, nn. linna trükikoda. 1777. a. asutati juurde mingi eratrükikoda ¹⁾). Ja ka see ainuke, varemalt Fröhlich'i käes õitsval järjel olnud linnatrükikoda oli XVIII sajandi lõpupoolel, 1784. a. paiku, tagurpidi minemas, nii et ta enam privilegeeritud institutsioonina palve-, laulu- ja kooliraamatuid ei saanud kirjas-tada. Alles Reinhold Berens suutis asjasse paranemist tuua, kui ta trükikoja juhtimise enda kätte võttis oma sugulase Gottfried Berensi käest, kes tol ajal seda oli juhtinud. R. Berensil olid pa-remad võimalused trükikoja tegevust elustada, sest tema vennal oli Moskvas paberivabrik ²⁾). XVIII sajandi keskpaiku oli Riias ainukeseks trükkijaks ja raamatute kirjastajaks-kauplejaks S. L. Fröhlich. Alles 1767. a. asutati sinna L. F. Hartknoch'i poolt esi-mene spetsiaal-raamatukauplus. Varemini oli trükkijaks ja kaup-lejaks-kirjastajaks üks ja sama isik.

Umbes samal ajal algab ka Tartus raamatukõitja Bernhard Christian Mitscherlich tegevust raamatukauplemise alal, olles üht-lasi kirjastajaks. Tartu oli kultuurielu alal XVIII sajandil sattunud tõesti mahajäetud seisukorda. Kuigi siin esimene trükikoda asutati juba 1631. a. ³⁾), oli XVIII sajandil seisukord raamatuas-janduse alal ometi nii kurb, et pea kogu sajandi kestel 1699—1789. a-ni ei olnud Tartus ühtegi trükikoda, sellepärast ei saadud siin ka ühtegi raamatut trükkida. Põhjasõda oli kogu Liivimaad nii kurnanud, ühtlasi ka Tartu majandusellu nii sügavad jäljed jätnud, et linn ei suutnud nii pea raskustest välja rabelda. Pea-legi oli linn suurte tulikahjude läbi, milledest viimane oli 1775. a., tugevasti kannatada saanud. Ei pruugi siis imestada, et endine ülikoolilinn ja praegunegi haridustsentrum nii mahajäetud olukor-ras pidi olema. Tartu õpetlased-haritlased lasksid oma töid trükkida Riias Hartknochi juures ja Königsbergis ⁴⁾). Eriti ees-tikeelsete raamatute kirjastamine ja trükkimine oli Põhjasõja läbi tekitatud majanduslikkude raskuste tõttu kuni XVIII sajandi teise pooleni viletsal järjel.

1773. a. kohta seletab Johann von Fischer ⁵⁾), kes soovib Riiga asutada trükikoda, et mõnedes Liivimaa kreisides, näit. Tartu ja Pärnu omas, ei olevat saada ühtegi vaimuliku ega ilmliku sisuga

¹⁾ A. Buchholtz, „Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888“. Riga 1890, lk. 183 jj. ja 224 jj. Vrd. „Inland“. Eilfter Jahrgang. Dorpat, 1846, nr. 29, lk. 669 jj. „Die Buchdruckereien in Ostseeprovinzen“.

²⁾ Berens, Reinhold, „Geschichte der seit hundert und funfzig Jah-ren in Riga einheimischen Familie Berens aus Rostock, nebst Beiträgen zur neuesten Geschichte der Stadt Riga“. Riga, 1812, lk. 63.

³⁾ Puksov, Fr., „Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trüki-koda“. Tartu, 1932, lk. 15 jj.

⁴⁾ Feuereisen, A., „Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Be-gründung der Dörptschen Zeitung“. Verhandlungen der Gelehrten Esth-nischen Gesellschaft. Bd. XXI, Heft I. Jurjew (Dorpat), 1904, lk. 99.

⁵⁾ Superintendent von Fischeri pojapoeg.

raamatut ja et vaesed maaelanikud olevat sunnitud neid tellima Riias kõrge hinna eest⁶⁾). Tartu olud hakkasid paranema alles sajandi lõpupoolel, millal ka kultuurielu algas oma tõusuteed. 1785. a. lõpul avasid kaks isikut: Gauger ja Linde Tartus oma raamatukaupluse ja 1786. a. asutasid nad linnarahvale lugemisraamatukogu⁷⁾). Majanduslikud raskused olid Tartus veel nii suured, et siin saadi alles 1789. a. trükikoda asutada, kui suuremad raskused olid juba võidetud. Trükikoja asutajaks sai Michael Gerhard Grenzius.

Ega Tallinnagi linn trükiasjanduse alal XVIII sajandil Baltimail suuremat erinevust ei osutanud. Sealgi töötati väikesel viisil. Tallinnas rahaldas trükitarbeid kuni 1802. a. ainult üks trükikoda, nimelt 1634. a. asutatud „gümnaasiumi ja linna trükikoda“⁸⁾). Alles 1802. a. asutas Johann Hermann Gressel Tallinnas teise trükikoja, kus trükiti peaaesjalikult Eestimaa valitsusepatente⁹⁾). Tartu oludega võrreldes oli Tallinna trükiasjandusel üldse see paremus, et Tallinnas võidi vahet pidamata jätkata trükitegevust, kuna Tartus trükkimist ju pea kogu XVIII sajandil ei olnud. Nii oli Tallinn Eesti- ja Põhja-Liivimaal ainsaks kohaks, kus kohalikud autorid oma töid ja tõlkeid lasksid trükkida. Ja kui veel meelde tuletada, et Fröhlichil Riias oli ainuprivileeg eestikeelsete kooli- ja vaimulikkude raamatute trükkimiseks, siis pidi Tallinna trükikojal veel vähem tööd olema. Kuid Tallinnas on siiski trükitud palju vaimulikke raamatuid eestlastele, nende hulgas mitmed tartukeelsed katekismused. Veel XIX sajandi 40-ndail aastail kurdetakse, et Baltimaade trükikojad töötavat ainult poole selle jõuga, kui nad tegelikult võiksid töötada oma sisseseadude kohaselt, välja arvatud ainult Miitavi trükikoda¹⁰⁾). Tol ajal seletati asjaolu sellega, et raamatuid harrastavad sakslased lasksid saata endile raamatuid suuremalt jaolt Saksamaalt, alates ABC raamatuist ja lõpetades teaduslikkudega. Kohalikest autoreist kirjastasid paljud oma töid välismaal, samuti lasksid kohalikud kirjastajad suure jao raamatuist trükkida välismaal. Eestlaste jaoks trükiti aga peaaesjalikult ainult kalendreid, kooliraamatuid ja vaimulikku kirjandust.

6) Buchholtz, A., m. t., lk. 221.

7) „Acta d. Buchhändlers J. L. F. Gauger u. seines Compagnons d. Buchhändlers C. G. Linde contra d. Kaufmann D. H. Bahr 1785—86“. Tartu rae kohtuaktid. Tartu Linnaarhiiv.

8) Lähemalt asutamise ja Tallinna trükilolude arenemise üle: Fr. Puksovi „Trükikodade areng Eestis“. Eesti Graafika 1931, nr. 1/2, lk. 4 jj., ja J. Jensen'i „Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium 1631—1931“. Tallinnas 1931, lk. 30 jj.

9) „Nachrichten über die Buchdruckereien in Liv-, Kur- und Esthland“. „Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland“. 1829, nr. 36, lk. 143.

10) „Inland“ 1846, nr. 29, lk. 669: „Die Buchdruckereien der Ostsee-provinzen“.

XVIII sajandi olud kestsid nii siis veel XIX sajandi esimese pooleni. Trükikodade arvgi suureneb alles XIX sajandi esimesel poolel. Nii näiteks sai Tartu teise trükikoja 1837. a., Tallinn küll juba 1802. a., kuid kolmas asutati Tallinna alles 1858. a.¹¹⁾.

Kuna Tartu trükiolud pea tervel XVIII sajandil seisis, omab eriti Põhja-Liivimaa kohta tähelepandavat kohta Põltsamaa trükikoda, mis asutati 1766. a.¹²⁾. Selle kui tsensuurivaba eratrükikoja tekkimine oli tol ajal Liivimaal erilisel ootamatuks ja kirjanduselus tähelepandavaks sündmuseks¹³⁾. XVIII sajandi teisel poolel ei olnud trükikojad ka võõrsil sugugi nii harilikud ega kõigjal levinud, nagu meie tänapäev oleme harjunud nägema. Bacmeister'i andmetel on meil teada, et 1772. a. olnud kogu Venemaal ainult 6 trükikoda, nimelt Peterburis, Moskvas, Kiievis, Riias, Tallinnas ja Põltsamaal¹⁴⁾. Neile andmeile on toetunud nii mitmedki meie varemad raamatukogude üle kirjutajad nii balti kui ka eesti kirjanduses. Bacmeister aga on teadlik olnud vaid Venemaa suurlinnades ja nimelt just pealinnades asuvate trükikodade olemasolust. Ometi olid ka mõnes provintsilinnas juba tol ajal trükikojad olemas. Esimesteks provintsitrükikodadeks Venemaal olid Novorossiiski kubermangu loomisel 1764. a. seal Püha Eliisabeti kindluses asutatud trükikoda, mis kubermangu jagamisel kolmeks provintsiks viidi 1765. a. kubermanguvalitsuse uude asukohta Kremensug'i, ja 1765. a. rajatud Astrahani trükikoda. Need trükikojad asutati peaaesjalikult ametlikul otstarbel¹⁵⁾. Raamatuid ilmus neis vaid mõningaid üksikuid. Provintsitrükikodade asutamise tarvidus tekkis kultuuri tungimisest provintsi, millega kaasas käis uute kubermangude loomine ja kubermanguvalitsuste asutamine. Aja jooksul hakati provintsis rohkem raamatuid harastama ja neid nõudma. Ka väljakujunenud haritlastekiht hakkas ühte-teist kirjutama ja välja andma. Ja paar aastakümnet hiljemini hakkasid teisedki Vene linnad endile trükikodasid asutama¹⁶⁾. Nende asutamist soodustas eriti 24. I 1773. a. antud senati käsk trükikodasid asutada kubermanguvalitsuste juurde¹⁷⁾.

¹¹⁾ Puksov, Fr., „Eesti Graafika“ 1931, nr. 1/2, lk. 6.

¹²⁾ „Nachrichten über die Buchdruckereien in Liv-, Kur- und Esthland“. „Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland“ 1829, nr. 33, lk. 130.

¹³⁾ „Von der Druckerey zu Oberpahlen in Esthland“. H. L. C. Bacmeister, „Russische Bibliothek, zur Kenntniss des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Russland“. Bd. I, lk. 568—569.

¹⁴⁾ Bacmeister, m. t. I, eessõnas, lk. 2—3.

¹⁵⁾ V. Semennikov, „Литературная и книгопечатная дѣятельность въ провинціи въ концѣ XVIII-го и въ началѣ XIX вѣковъ“. Русскій Библиофиль. Иллюстрированный вѣстникъ для собирателей книгъ и гравюръ. С. Петербургъ, 1911, nr. 6, lk. 14 jj., nr. 8, lk. 42.

¹⁶⁾ V. Semennikov, m. t. „Русскій Библиофиль“, nr. 6, loendab neid kronoloogilises korras.

¹⁷⁾ Seals. Asutamine läks hoogu just 1784. a. (asutati trükikojad Kaluugas ja Jaroslavlis) ja jätkus järgnevail aastail järjekindlalt.

Provintsi trükikojad kasustasid seda käsku palju hiljemini, peasjalikult XVIII sajandi 80. ja 90. aastail. Ja kui 15. I 1783. a. luba anti eratrükikodasid asutada, hakkasid kubermanguvalitsuste trükikojad ka eraraamatuid trükkima.

Peale Sise-Venemaa provintsitrukikodade olgu Bacmeister'i andmetele veel juurde lisatud, et ka Miitavis asuv trükikoda¹⁸⁾ oli 1772. a. tegevuses; seal on Põltsamaa trükikoja asutaja dr. P. E. Wilde 1765. a. oma töid trükkinud, samuti ka 1773. a., kui Põltsamaa trükikoda maha põles.

Põltsamaa trükikoja asutamise ajal oli Põltsamaa mõisa¹⁹⁾ ja alevi elu küllalt intensiivne, sest et tol ajal seal suur tööstuse õitseage oli. Põltsamaa mõis oli ettevõtliku ja rikka mõisniku major Woldemar Johann von Lauw' juhtimisel kujunenud elavaks tööstuse keskkohaks maal. W. J. von Lauw asutas sinna oma Põltsamaal viibimise esimeste 25 aasta jooksul endale mitmesugused vabrikud, mis tasusid endid hästi. Välismaalt muretses ta endale intelligentseid ja tüsedaid töötajaid²⁰⁾. Lossi ümber elasid mõisniku poolt ehitatud majades ja kasustada antud maatükel mitmesuguste elukutsetega töölised²¹⁾. Nii kujuneski aja jooksul nende elamute ja elanikkude arvu kasvamisega Vana-Põltsamaa lossi ja Uue-Põltsamaa mõisa ning kirikumõisa ümber päris suur alev.

Alevi elanikkude üle on 1782. ja 1795. aasta kohta säilinud elanikkude täielikud nimekirjad²²⁾, millest võib saada teateid nii lossi kui ka alevi elanikkude elukutse ja varanduse kohta. Nimestik on koostatud perekondade kaupa. Neil andmeil elas 1782. a. Põltsamaa mõisas ja alevis kokku 2333 inimest, neist mehi 1135 ja naisi 1198. 1795. a. rahvalugemise andmeil oli elanikkude arv vähe langenud: 1079 meest ja 1107 naist — kokku 2186 elanikku.

Mõisaomanik von Lauw tahtis luua enesele Prantsuse aadli eeskujul mingi väikese vürsti elukoha. Nii oli tal olemas oma õuemuusikakoor, ta pidas itaalia näitetruppi ja õuemaalrit²³⁾. Kirikus võis kuulda igal pühapäeval ilusat kirikumuusikat väga osava helikunstniku poolt²⁴⁾. Muusikakoori liikmeist on 1782. a.

¹⁸⁾ Esimene trükikoda asutati Miitavis 1667. a.

¹⁹⁾ Vana-Põltsamaa vallas. Vrd. A. W. Hupel, „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland“, Bd. III. Riga, 1782, lk. 302.

²⁰⁾ F. Amelung, „Studien zur Geschichte Oberpahlens und seiner industriellen Blüthezeit“. Dorpat, 1892, lk. 5 ja 20—22; Ferrieri, C. von, „Oberpahlen in Livland. Album Livländischer Ansichten... herausgegeben von Wilhelm Siegfried Stavenhagen“. Mitau, 1866, lk. 13—14.

²¹⁾ Hupel, A. W., „Topogr. Nachr.“ III, lk. 302.

²²⁾ „Verzeichnis von allen auf dem Guthe Schlosz-Oberpahlen befindlichen Menschen“ — 1782. a. kohta ja „Revisions-Liste pro 1795“. „Põltsamaa lossi deponeeritud arhiiv“, nr. 28 ja 31. Riigi Keskarhiivis.

²³⁾ Ferrieri, C. von, „Album...“, lk. 13.

²⁴⁾ Hupel, A. W., „Topogr. Nachr.“ III, lk. 307.

elanikkude nimestikus²⁵⁾ mainitud järgmised nimed: musicus Carl Anton Laurenti, harfimängija Wenzel Prinz ja klarnetimängija Christoph Fuchs.

Et tööstuse arendamise tõttu oli Põltsamaa alev ühes mõisaga kujunenud elavaks tsentrumiks maal, mõtles von Lauw asutada sinna ka haigemaja ja apteegi²⁶⁾. Selleks kutsuski ta Põltsamaale Riias dr. med. Peter Ernst Wilde, kes tol ajal Riias arsti-praksise kõrval 1765. a. hakkas välja andma arstiteaduslikku nädalalehte „Der Landarzt“²⁷⁾.

Dr. med. P. E. Wilde oligi Põltsamaa trükikoja asutaja. Sündinud Pommeris 24. aug.²⁸⁾ 1732. a., õppis Königsbergis teoloogiat, siis Hales õigusteadust ja lõpuks pühendas ennast täiesti arstiteadusele. Promoveeris 1765. a. Greifswaldis. Hiljemini asus elama Kuramaale ja sealt Riiga, kust tuligi Põltsamaale. Dr. Wilde otsis enne Põltsamaale asumist sobivat kohta, kus ta võiks oma ajakirja edukamalt välja anda. Talle oli tehtud ettepanekuid nii Liivi- kui ka Kuramaalt, kuid need ei olnud talle küllalt kohased ega vastuvõetavad. Põltsamaa lossi omaniku von Lauw'ga pidas ta läbirääkimisi juba 1765. a. veebruaris²⁹⁾. Dr. Wilde teatas von Lauw'le oma tingimused järgmiselt³⁰⁾: Antagu talle omaette elamu tarviliku sisseseaduga, sest ta on poissmees. Et tal puudub aeg laiemaks arstipraksiseks peale lossi elanikkonnale arstiabi andmise, siis palub ta küllaldaselt palka nii endale kui ka ühele kirurgile. Heameelega näeks ta, kui talle võimaldataks välja õpetada mõnd sealseist elanikest aadrilaskmises, arstimitaimede kogumises, samuti ka teistele inimestele teatud tin-

25) „Verzeichnis...“, 1782, lk. 1—2.

26) Bacmeister, m. t. IX, lk. 568; Ferreri, C. von, „Album...“, lk. 14.

27) „Der Landarzt, eine medicinische Wochenschrift. Mitau, gedruckt bey Christian Liedtke, Hochfürstl. Hofbuchdrucker“. Ilmunud 52 numbrit. ERM-i Arhiivraamatukogus leiduval eksemplaril puudub esimene number. Nr. 2 ilmus 9. III 1765. a., viimane (52.) number 22. II 1766. a. Järeltrükiid ilmusid 1769. a. Frankfurtis ja Leipzgis.

28) „Eesti Biograafilises Leksikonis“ toodud dr. Wilde sünnidaatum ei pruugiks kaheldav olla (klambrites toodud „märts“), kuna Meusel ja Recke-Napiersky leksikonid nimetavad ainult augustit. J. Brennsohn omas „Die Aerzte Livlands, von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart“ (Mitau, 1905) mainib küll märtsi, kuid missugusel alusel, on selgusetu. Brennsohn on kasutanud peale eelmainitud leksikonide veel A. W. Hupeli „Nordische Miscellaneen XI—XII“ (lk. 396) ja F. K. Gadebusch'i „Livländische Bibliothek...“ (Bd. III, lk. 299 jj.), kuid need nimetavad ainult augustit sünnidaatumina. Ka ei vasta tõele „Eesti Biogr. Leks.“ teade Wilde Riiga asumisest 1766. a., sest ta pidas juba 1765. a. Põltsamaale tuleku asjus v. Lauw'ga Riias kirj vahetust.

29) J. Walther'i kiri v. Lauw'le 10. II 1765. Põltsamaa trükikoja asutamise üle pakuvad meile andmeid dr. P. E. Wilde kirjad major von Lauw'le, mis asuvad E. V. Keskarhiivi juurde deponeeritud „Põltsamaa lossi arhiivis“, sub nr. 15, akt V. Ka J. Waltheri kiri ja allpool kasustatud J. A. Mascowi kiri leiduvad samas aktis.

30) Sama kiri.

gimustel juhtnööre anda arstimisõpetuses ja laatsaretti sisse seada. Et dr. Wildele oli mitmelt poolt mitmesuguseid ettepanekuid tehtud, pidi ta asja kõigekülgselt järele kaaluma. Ta ei tahtnud asja mitte liiga ruttu otsustada. Sellepärast teatas ta alles detsembrikuus 1765 von Lauw'le oma soovist pakkumine vastu võtta ³¹⁾). Palgaks nõudis Wilde endale ühes haavaarstist abilisega 400 rublat aastas. Ta oli nõus enda peale võtma mõisainimeste tervise eest hoolitsemise. Lubas oma abiga ja nõuannetega hoolt kanda ka naabruses asuvate Adavere ja Võisiku mõisa tervishoiu eest ja teatud juhtudel nende „alamatele“ arstlikku abi anda kas ise või oma abiliste kaudu. Et mõisarahvale võimaldada odavaid arstirohte saada, tahab ta asutada väikese maa-apteegi, kus rohud valmistataks peajasjalikult kodumaalt korjatud arstimitaimedest, milleks kevade algul tuleb reserveerida teatud maatükk. Sellepärast avaldas ta soovi meelsamini juba kevade algul kohale asuda. Wilde kavatses Põltsamaal tegemist teha ka põllumajandusega ja välja arendada loomaarstimis-oskust, kuigi see ala veel üldiselt söötis olevat. Nagu näha, olid Wildel laialdased ja mitmekülgsed huvid. Veel sama aasta detsembrikuu lõpul ³²⁾ avaldab v. Lauw dr. Wildele nõusoleku vastu võtta täielikult tema poolt esitatud tingimused nii palga kui muus asjus. Dr. Wilde lootis juba maikuul kindlasti Põltsamaale asuda võida. Ta oli haavaarstile, kes kaasa pidi tulema, juba ülesandeks teinud hoolitseda haigenaja kordaseadmise ja kirurgilise sisseseadu muretsemise eest. Dr. Wilde arstikonda pidi kuuluma peale haavaarsti veel üks arstiteaduse kandidaat, kes peale apteegi asutamise pidi olema veel teiseks haavaarstiks.

Samal ajal kui Wilde von Lauw'ga läbirääkimisi pidas, teatas ta oma kavatsusist ka kindralkuberner von Browne'ile, kes oli tema ajakirja asutamist Riias heatahtlikult toetanud. Ta esitas kindralkubernerile kavandi oma ettevõttest Põltsamaal ja palus tema toetust, et riigivalitsuselt luba saada trükikoja asutamiseks. Selle kavandi järgi oli Wilde ülesandeks Põltsamaal: 1) õpetada noortele inimestele haavaarstimis-oskust ja mõningaid naisi ette valmistada ämmaemandaiks, 2) apteeki aja jooksul välja arendada eeskujulikuks asutiseks, nii et kogu ümbruskond sealt võiks arstirohtusid osta, 3) parandada ümberkaudset majanduselu, kavatsedes asutada seltsi vanade kogemustega põllupidajate keskel, mille liikmeiks olevat end juba üles andnud mitmed Liivi- ja Kuramaa põllumehed. Neile saadab ta iga kuu küsimustekava, mis tuleb läbi arutada ja iga üksiku küsimuse kohta oma arvamine avaldada. Sellepärast on tarvis ka iga nädal välja andma hakata erilist ökonoomilist ajakirja nimega „Landwirth“. Samuti tahab

³¹⁾ Wilde kiri von Lauw'le, 3. XII 1765.

³²⁾ Wilde kiri von Lauw'le 28. I 1766.

ta jätkata iga nädal „Landarzt'i“ väljaandmist. Selleks olevat tarvis, et talle antaks luba Põltsamaale oma trükikoda asutada.

Kindralkuberner v. Browne, kes dr. Wilde kavandi oma salanõunikega läbi arutas, oli kõigea nõus ja andis talle loa trükikoda asutada tema oma heaksarvamise järgi. Samuti avaldati Wildele lootust, et valitsus tema kavatsusi püüab kergendada ja toetada niipalju kui võimalik. Trükikoja asutamise loa sai Wilde kuberneri ühes tsensuurivabadusega, kuid üksnes tingimusel, et ta ainult omi kirjutisi võib trükkida ja et need mitte ei oleks sihitud religiooni ega ka riigi- ja maaseaduste vastu.

Trükikoja asutamise mõtet õhutas eriti asjaolu, et ajakirja trükkimine läks Wildele liiga kalliks maksma. Ühe poogna trükkimine Riias maksis 3 rublat, kuid 200 rubla eest võidi muretseda väikese trükikoja sissesead, millel võidi 2 poognat korruga trükkida. Ka ei toonud „Landarzt“ Wildele Kuramaal sellepärast palju sisse, et kohalik aadel, kes ajakirja endale tellis, arvete õiendamise hoopis ära unustas, nii et näit. loodetava 580 rubla asemel andis ajakiri Wildele sissetulekuid ainult 150 rublat. Ja palju eksemplare müüdi pealegi veel ilma Wilde teadmata. Raha nende eest ta muidugi ei saanud.

Juba aprilli lõpul 1766. a. saatis Wilde ühe oma inimese Kopenhaagenisse, et sealtrükikoja sisseseadu osta. Augustikuu lõpupoolel teatab Wilde v. Lauw'le³³⁾, et ta juba kuu algusest peale iga päev ootab trükitähti kohale jõudvat. Kuigi ta oli eelmise aasta talvel kavatsenud juba kevade algul Põltsamaale asuda, ei lähe kavatsus nii hästi korda. Juunikuu keskel saadab ta Põltsamaale teise haavaarsti Hoffmann'i ja kellegi Willisch'i³⁴⁾, kelle ülesandeks on apteegi asutamist korraldada. Ise arvab ta 21. juuni kirjas 3 nädala pärast võivat Põltsamaale asuda. Ülekõlõmise asjus on muret tal juba juulikuus. Hädavajaliku inventari üleviimine Põltsamaale toimub augustikuus. Wilde ise asub Põltsamaale kas augustikuu viimaseil päevil või septembrikuu algul.

Trükikoja asutamine Põltsamaale oli seda enam vajalik, et Wilde mõtles kohalikele elanikele praktiliselt kasulikke raamatuid trükkida; ei olnud ju Põhja-Liivimaal teatavasti juba ammu ühtegi trükitoodet ilmunud, sest et Tartus trükkimine seisis. Nii võidi rahvale odava hinna eest ja kättesaadavalt levitada kasulikku kirjandust. Selsamal põhimõttel näeme kümmeaastat hiljemini Lätimaal väikeste eratrükikodade asutamist maal moodi minevat. Nii näit. asutas läti kirjanduses tuntud praost Christoph Harder Papendorfis, oma pastoraadis, 1781. a. eratrükikoja³⁵⁾ oma tööde trükkimiseks peamiselt just sellepärast, et maal neid odavama trükkida kui linnas võõrastes trükikodades ja et maarahvale

³³⁾ Wilde kiri 22. VIII 1766.

³⁴⁾ Wilde kiri 21. VI 1766.

³⁵⁾ „Provinzialblatt“, 1829, nr. 33, m. t., lk. 130.

saaks neid müüa odavamalt. Vähe hiljemini asutas endale trükikoja ka Liivimaa ülemkonsistoriumi assessor Gustav von Bergmann Salisburgis. 1785. a. asus ta elama Ruhja, kus ta trükkis suurema osa oma töist³⁶⁾.

Põltsamaa trükikoja asutamine sündis kindlasti Wilde enda kulul. Rahaliselt ei soovinud ta v. Lauw'lt mingit toetust trükikoja sisseseadmiseks. Ta koguni teatab v. Lauw'le 1766. a. jaanuaris³⁷⁾, et see ei tarvitseks karta trükikoja asutamisest mingeid kulusid ega raskusi, sest et ta oma kavatsusi loodab teostada rationally. Samuti peab ta omal kulul kahte trükiselli. Mis puutub ruumidesse, siis andis v. Lauw need kasustada muidugi tasulistel tingimustel.

Et Wilde kubernerilt küllalt kergesti loa sai trükikoja asutamiseks ja pealegi veel mõningate tsensuurivabaduse tingimustega, siis avas ta trükikoja varsti peale Põltsamaale asumist. Juba 28. oktoobril 1766 trükiti siin kuulutus — „Bekanntmachung“³⁸⁾, milles teada anti trükikoja tegevuse algusest, samuti ka arstiteadusliku õppeasutise asutamisest. See kuulutus oli reklaamiks Wilde uutele ettevõtetele. Selle järgi pidi trükikoja pea-eesmärk olema arstiteaduse levitamine ja majanduselu parandamine³⁹⁾. See kuulutus võis olla ka trükikoja esitrükiks, ja seega võib dateerida trükikoja tegevuse algust 28. oktoobrist 1766. Trükikoda asus mõisa meiereis Kuningamäel. Siinsamas asusid ka Wilde poolt asutatud haigemajad ja kool⁴⁰⁾, kus ta õpetas noori inimesi kõigil arstiteaduse aladel, et oma „teise isamaa kasuks arste kasvatada“, nagu ütleb Gadebusch ja mida Wilde isegi tähendas v. Lauw'le Põltsamaale asumisel⁴¹⁾. Muidugi olid Wildele suureks kasuks ettevõtliku mõisaomaniku suurejoonelised kavatsused. Nagu juba Wilde kavatsustest Põltsamaale asutatavate institutsioonide suhtes selgub, pidi trükikoda rakendatama kohaliku rahva tervishoiu ja majanduselu parandamise teenistusse.

Olgu mõne lausega puudutatud ka põllumajandus-seltsi asutamist. 1766. a. kevadel, kui Wilde elas alles Riias, edenes ökonoomilise seltsi asutamise asi hoogsalt; liikmeks soovisid astuda küllalt lugupeetud tegelased nii Läti- kui Eestimaalt, eriti aga Kuramaalt⁴²⁾. Liikmeist olgu nimetatud kindralkuberner v.

³⁶⁾ Seals., nr. 35, lk. 138—139.

³⁷⁾ Kiri 28. I 1766. Trükikoja omal kulul asutamist kinnitavad ka Gadebusch („Livi. Bibl.“ III, lk. 300) ja Bacmeister (m. t. I, lk. 568), dr. Wilde kaasaegsed ja tuttavad.

³⁸⁾ Recke-Napiersky IV, lk. 517. — käsikirjaliste täiendustega eksemplar Tartu Ülikooli raamatukogus; Wilde, P. E., „Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“. Oberpahlen 1766, lk. 104.

³⁹⁾ „Provinzialblatt“, 1829, nr. 33, m. t., lk. 130.

⁴⁰⁾ Bacmeister, m. t. I, lk. 568.

⁴¹⁾ Wilde kiri v. Lauw'le 28. I 1766. Gadebusch, m. t. III, lk. 300.

⁴²⁾ Wilde kiri v. Lauw'le 10. V 1766.

Browne ja salanõunik v. Campenhausen. Ka v. Lauw'd soovib Wilde hea meelega näha seltsi liikmete seas. Wilde Põltsamaale asudes oli selts nähtavasti juba asutatud. Kindlaid andmeid selle kohta ei ole ⁴³⁾. Wilde kavatses ka põllumajanduslikku kooli asutada. Selle asutamise kavatsusist on ta informeerinud kirja-teel Tartu linna justiitsbürgermeistrit Gadebusch'i ⁴⁴⁾. Kooli põhi-kirja koostamine on tal juba käsil olnud, kuid kavatsusist asi kau-gemale ei küündinud. Gadebuschi andmeil pidi nii arstiteaduse-kui ka põllumajapidamis-koolis teadusi õpetatama ülikooli õpetuse eeskujul. Need õppeasutised pidid kandma kõrgema õppeasutise iseloomu. Kui need teated ei ole meile tuntud fantaasiaküllase bürgermeistri enda vaimuvili, siis pidi Põltsamaale tekkima koguni „uus ülikool“.

Ühenduses haigemajaga ja kooliga jätkas Wilde ka oma aja-kirja väljaandmist. „Der Landarzt“ asemel hakkas nüüd ilmuma „Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“ ⁴⁵⁾, mida trükiti Põltsamaa trükikojas. Esimene number ilmus 1. no-vembril 1766. Et põllumajanduse edendamise mõtet hakati teos-tama, näitab asjaolu, et 1770. a. on ilmunud „Lief- und Curlän-dische Abhandlungen von der Landwirtschaft“ ⁴⁶⁾. Kuid kaas-aegseil andmeil on trükkimine katkestatud ja töö sel viisil ka lõpe-tamata jäänud ⁴⁷⁾. Samuti andis ta „maarahvale“ välja artistifea-duslikke nädalalehti nii eesti kui läti keeles. Nendest lähemalt allpool.

Asudes Põltsamaa trükikojaga lähemale tutvumisele, peab kõigepealt mainima, et trükikoda iseenesest oli väike, sest ta üles-anded olid piiratud, — oli ta ju käima pandud vaid eratrükikojana. Nii töötati siin arvatavasti kuni 1773. aastani ühe pressiga, nagu teatab Bacmeister 1773. a. ⁴⁸⁾.

Trükikoja tegevus oli esimestel aastatel küllalt loid. Andmeid trükikoja tegevuse ja trükkijate kohta neil aastail ei ole peale mõne fragmentaarse killu üldse olemas. Tollest ajast on säilinud ainult mõned trükitööd, mille najal võib trükikoja tegevusest teatavat

⁴³⁾ Meusel, J. G., „Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Deutschen Schriftsteller“ andmeil edenenud seltsi asi kehvalt, sest et dr. Wilde seltsi juurde ainult mõningad liikmed suutnud koondada (XV, lk. 130).

⁴⁴⁾ Dr. Wilde kiri 28. X 1768. Gadebusch, „Livl. Bibl.“ III, lk. 300—301.

⁴⁵⁾ Kaustalt ja trükitehniliselt ilmelt on mõlemad ajakirjad sarnased.

⁴⁶⁾ Selles ilmusid mitmesugused artiklid eri autorite, nagu A. W. Hupeli, J. G. Eisen'i jt. poolt.

⁴⁷⁾ Tartu Ülikooli Raamatukogus olev eksemplar sisaldab 96 lk. ja lõpeb pooliku lausega. Töö katkestamist mainivad Bacmeister (m. t. I, lk. 571) ja Recke-Napiersky leksikon (IV, lk. 517 ja 569). Põltsamaal trük-kimist mainivad A. W. Hupel, Nordische Miscellaneen XXVII—XXVIII, lk. 469, ja Bacmeister, m. t. I, lk. 571.

⁴⁸⁾ Seals., lk. 568—569.

ülevaadet saada. Trükikoja tehnilise personaali kohta on teada niipalju, et algul töötanud seal üksainus laduja, kes olnud ühtlasi ka trükkijaks. Hiljemini, millal — ei tea, on seal veel üks õpilane abilisena töötanud, kuid varsti jälle lahkunud⁴⁹⁾. Pärast trükikoja asutamist, sama aasta detsembrikuus, pakub keegi vana trükikija, magister Johann August Maschow, oma abi Põltsamaa trükikoja tegevuse laiendamiseks, lubades selleks omalt poolt suuremat rahasummat⁵⁰⁾. Muidugi loodab ta seega leida sealt endale viljakat ning tulutoovat teenistust. Maschow on tema enda andmeil Peterburis suuremat trükikoda juhtinud ja 11 aastat keiserliku teadusteakadeemia liikmeks olnud; 1766. aastal aga elab ta nähtavasti Riias. Arvatavasti ei ole tema ettepanekut vastu võetud ja me ei kuule tema tegevusest Põltsamaal midagi, samuti ka mitte sellest, et Põltsamaa trükikoja tegevus oleks kuidagi suuremat intensiivsust osutanud.

(Järgneb.)

Arnold Sumberg.

Märkmeid O. Lutsu „Kapsapää“ tekkeloo juurde.

Hugo Raudsepa „Mikumärdi“ erakordse menu puhul on meile tundunud, nagu oleks üks algupärane näidend esmakordselt meie kirjanduse- ja teatriajaloos põhjani liikuma pannud kõik vastavate huvidega hulgad kultuurikeskustest kuni kaugemate provintsikolkadeni. Ometi ei ole see just päriselt nii. Ka ennesõjaaegne eesti näitekirjandus omab oma „Mikumärdi“, mis lühikese aja jooksul niisamasuguse hooga kui Raudsepa populaarne näidendki tungis meie paremate teatrite eeskavast mitmesuguste maaseltside lavadele, avades silmi meie maarahva argielu koomiliste külgede nägemiseks ja vallandades kõikjal vastupanematut naeru. Aga osalt oli Oskar Lutsu „Kapsapää“ — sellest teosest on siin nimelt kõne — menu veel ümmargusum ja häirimatum kui Raudsepa „Mikumärdi“ oma ning arvustuski tunnustas üksmeelselt teose väärtusi.

Veel enne kui „Kapsapää“ oli jõudnud trükkigi, algab juba selle võidukäik.

Esietendusele tuli „Kapsapää“ 1912. a. lõpul Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt rahvaviisiide kogumise heaks korraldatud peol ja „lõi kohe läbi“, nagu märgib esimene arvustaja KAH (= K. A. Hindrey)¹⁾. Aga „Kapsapää“ ei saanud läbilõõnud palaks mitte ainult suure publiku silmis, mida eelpooltsiteeritud sõnadega K. A. Hindrey nähtavasti tahab märkida, vaid see leidis täit tunnustust ka arvustaja enda poolt, kui ta sealsamas edasi kirjutab: „Tema ei ole ju muud midagi kui pilt külaelust. Aga niisuguseid piltisid peaks meil palju olema. Sest sel pildil on nii tugev karakteriseerimisvõim, et ta kui väike aga ütlemata kena väljalõige meie Eesti elu suuremast pildist mõjub... Terves selles võistluses selle kapsapää pärast avaneb sügavalt maarahva hing, tema moral ja iseäraldused, kauplemine saunanaesega on oma iseloomuliste joonte poolest nii tõetruu... nii kisedav-naljakas, nagu seda meil oma kirjanduses veel kuskil niisuguse humori

⁴⁹⁾ Seals. lk. 568—569.

⁵⁰⁾ J. A. Maschow' kiri v. Lauw'le 23. XII 1766.

¹⁾ „Postimees“ 29. nov. 1912, nr. 278.

täiuses ei ole pakutud ja mis väljamaa näitekirjandusega julgelt ja õigusega võib võistelda.“

Järgmise aasta alguses pääses „Kapsapää“ publiku ette lavaliselt eelmisest palju paremais tingimuses, täites „Vanemuises“ kogu õhtu kava koos kahe teise O. Lutsu ühevaatuselise, „Ärimeeste“ ja „Pärijatega“. Sel puhul kirjutas enne etendust soovitusel keegi teine arvustaja J. A. (= Joh. Aavik?) K. A. Hindrey'ist teataval määral tagasihoidlikumalt, kuid siiski väga hindavalt: „Nagu mäletatakse, meeldis „Kapsapää“ väga meie publikumile. Aine ise oli küll äärmiselt lihtne, tühine ja tähtsusetu, aga autor oli mõistnud seda õige osavasti välja töötada, ta ümber koomilisi kokkupõrkamisi ning loomutruud ja rahvapärast sõnavahetust punuda ja viimati kõik järsu ja ootamata efektiga lõppeda lasta.... See ei ole labane jant, vaid sääl on teatavat vaimurikkust, mis Tschehovi selletaolisi tükkisid meele tuletab“²⁾. Hiljemini etenduse arvustuseski³⁾ sama arvustaja ei keela oma tunnustust „Kapsapäale“, pidades seejuures viimast oma väärtuselt märksa kõrgemaks „Ärimeestest“ ja „Pärijatest“.

„Vanemuise“ ja samuti ka Eesti Üliõpilaste Seltsi peo ettekanne toimus hilisemast pisut erineva teksti alusel, nagu näitab „Vanemuises“ mimeografeeritud tekstiraamat pealkirjaga „Kapsapia“⁴⁾. Selle esialgse tekstiga esimesed loorberid saavutanud, viimistles O. Luts oma tööd mõningas, mitte eriti olulises ulatuses ja alles selle järel ilmus „Kapsapää“ 1913. a. ka trükkis. Veel samal aastal vajati teistki trükki ja kuigi hiljemini nõudmine selle raamatu järele hakkas hõrenema, võis see siiski 1919. a. ilmuda kolmandas ja 1927. a. neljandas trükkis.

Nagu näitab viimase trüki daatum, on „Kapsapää“ väline, trükkide arvu järgi otse rekordiline menu ulatunud üsna lähedale meiegi päevile. Aga sisulinegi tunnustus pole sellest naljandist üle lennanud ühepäeva liblikana. KAH ja J. A. eelpooltsiteeritud kiitvate sõnade kaudu, mis teed on leidnud Kampmanni „Eesti kirjandusloo peajooned“ III-ndasse (1923, lk. 230—32), lähenevad veel tänapäevgi kooliõpilased „Kapsapää“ mõistmisele.

Millised on siis need ürgkoomilised sündmused „Kapsapääs“, mis teatrisõnne sellise eduga on lõbustanud paarikümne aasta kestel? Lubatagu peajoones meelde tuletada „Kapsapää“ kangelase, kohtlasevõitu Pliuhkami juhtumusi ühel sügisõhtul a. 1910 (nagu on määratud aeg raamatu viimases trükkis).

Kuski mahajäänumas kolgas elutsevale taluperemehele Pliuhkamile jutustab ta tütre peigmees Sägi lähemal pühapäeval alevikus korraldatavast põllumeesteltsi näitusest, kõneleb, et ka tema kavatseb sinna viia kapsaid ja kartuleid, sest ühel eelmisel näitusel keegi olevat saanud nende eest kiitusekirja ja auhinnana viis rubla. Rahaahnele Pliuhkamile ei jäta see jutt mõju avaldamata. Et ta aga oma kohtluses ei oska viidavaks mõelda midagi peale kõne all olnud kapsaste ja kartulite, mis tal on hoopis viletsad, siis on ta päriselt nõutu. Kuni lõpuks meenub, et saunanaisel on haruldaselt suur kapsapea. Algab kauplemine saunaeidega ja kui see oma kapsapead ei kingi, ei vaheta ega müü, siis toob Pliuhkam näituse jaoks ihaldatud väljapaneku vägisi ära. Sellest tõuseb suur tüli ja rabelemine ning lõpuks jääb Pliuhkam kapsapeast ikkagi ilma ja tulemuseks on vaid see, et saunanaine on pahandatud ning tulevase väimehe meel mõruks tehtud. Kõige lisaks selgub aga veel, et näituski on juba eelmisel pühapäeval ära peetud.

Nagu esitatud sisuümbertõlgemistest selgub, on „Kapsapää“ põhimotiiv — varastatud eseme näitusele viimine (või viia kavatsemine) — sel

2) „Postimees“ 11. jaan. 1913, nr. 9.

3) „Postimees“ 15. jaan. 1913, nr. 12.

4) Muu seas säilib see ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus.

määräl anekdootlik, et keegi ei tohiks eriti üllatatud olla, kui kohtab seda pärisanekdoodiski. Tõepoolest sattuski nende ridade kirjutaja hiljuti lugema ajalehestest, milles jutustatud anekdoot üsna lähedalt ühte langeb „Kapsapää“ sündmustikuga.

1903. a. septembri lõpul ilmus Tallinna ajalehes „Uus Aeg“⁵⁾ selle lehe vestekirjanikut Ms-ilt (J. Mändmetsalt?) veste, mis sisu järgi otsustades võib-olla oli mõeldud hiliseks järelkajaks sügisesele, ligi kuu aega tagasi toimunud näitusele. Selles „Kapsapääks“ pealkirjastatud följetonis jutustab vestleja järgmist:

„Hobused hirnusivad, muusik mängis ja tuntud hull Hans rüses letilaua juures.

See oli väljanäitus.

Inimesed liikusivad ühest kohast teise ja seda vaadati ainult eemalt, kuhu näppu ei sündinud külge pista, aga mis vähegi paigal seisis, seda katsuti näpuga.

Ja kes aga iganes ligi tuli, see katsus, silitas ikka Puru Jüri kapsapääd ja mõni tõstisgi seda ja ütles: „küll on aga mömm!“

Jüri oli uhke, sest ainult üks kapsapää oli väljanäitusel ja see oli tema oma. Mõned, kes tõesti teaduse nälja sunnil olivad pileti ostnud, jäivad Jüri kapsapää juurde kauemaks peatama ja küsisivad: „Tark külamees, mäherduse maa sees niisugune mömm ometi üles kasvab?“ Jüri hakkas pikalt ja laialt seletama, mitu protsenti mustamulda, mitu osa hundisaue ja kui palju sõredat liiva selles maas peab olema. Pääle selle kõneles ta, kudas sõnnikut kompostiga tuleb segada ja sellega maad väetada. Isegi seemned ei olla siit pärit, vaid ta isa-venna-vaderi-poeg elada Ameerikas ja saatnud säält temale seemneid.

Kes nüüd arukamad, need katsusivad meeles pidada, aga kes nõrgema oiduga olivad, nende eest oli Jüri seletus niivõrd keeruline, et nad käega lõivad.

Mis liht inimesel võimata meeles pidada, see võimata!

„Hoidke kõrvale, auuhinna mõistmise komisjon tuleb!“ ütlesivad liht inimesed ja astusivad kahele poole kõrvale ja jäivad „vofront“. Ka komisjoni liikmed imestasivad Jüri kapsapääd... ja et teist kapsapääd ei olnudgi, siis taheti sellele seltsi suur kiitusekiri juurika külge siduda. Kui see toimetus parajasti käsil oli ja Jüri hiilgavate silmadega komisjoni esimehele maast ja kapsa seemnest pikalt seletas, rüses vanapoole talueit rahva ridadest läbi, tungis juurde ja kahmas kapsapää sülle. Eide nagu oli tormine ja paled punetasivad ja silmad särasivad väljakutsuvalt.

„Aga mis te — kas hull olete?“ piiksus üks komisjoni liikmetest.

„Ah mina hull“, hüüdis eit tulises vihas, „ma näen, te olete ühed massurikud siin puhas. See häbemata (näitas Jüri pääle) varastas mu kapsapää aiast ära ja toob teie kätte. Häbematad!“

„Aga ta teotab — selle herra kapsapääd, me pidime sellele ju praegu auuhinna juurika külge siduma.“

Talueit pahvatab südame täiega naerma.

„Tema kapsapääd — ja vaadake — täisi võib tal krae vahel olla, pange neile auurahad kaela. Niisuke lontrus!“

Tahab ära minna.

„Aga pea, kudas su nimi on. Kui see sinu kapsapää, lase meie paneme tale kiitusekirja külge!“

„Võtku pagan teie kiitusekirju, kas see mu kapsapää paremaks siis teeb? Mul kodus aed niisuguseid kapsapäid täis, mõned veel hoopis suuremad. Kui teie neile kõigile tahaksite kiitusekirju juurikate külge siduda, kust teie neid nii palju siis välja võtaksite. Või teie kiitusekiri mu kapsa-

⁵⁾ „Uus Aeg“ 25. sept. 1903, nr. 111.

pää paremaks teeb või hoiab ta ussid kallalt eemale. Önn, et niisuguse võrukaela käest kätte sain.“

Võtab kapsapää kaenlasse ja läheb ära.

„Aga kuhu see herra Jüri siis läks, see asi läheb ju kohtu alla,“ ütles komisjoni esimees.

„Oh, see pugese kohe salamahti, nagu angerjas minema“, ütles keegi rahva hulgast, „või tema nüüd esimest korda niisugust ametit peab.““

O. Lutsu ja „Uue Aja“ vestekirjaniku „Kapsapää“ kokkupuutepunktid on õige suured ning kergesti silmahakkavad. Võõra kapsapeaga näitusele minnek, kuid selle sattumine lõpuks siiski õigetesse kättesse, õige omaniku hoolimatus auhindamise vastu näitusel, kapsapea nimetamine tavalisele keelepruugile haruldaste meelitus- või imetlusnimedega (ühelpool „nunu“, teiselpool „mõmm“), kapsavarga iseteadvus ning asjatundlikkuse teesklemine ja mõned vähemad ühisjooned seovad neid vormiliselt nii erilaadilisi töid kaunis tihedalt.

Sarnasuse konstateerimisest edasi arutledes põrkame aga kohe küsimustekompleksi vastu, mille lahendamine seniste andmete najal pole enam kerge. Kas on kokkusattumused kahe „Kapsapää“ variandi vahel kõigest hoolimata ometi täiesti juhuslikud (1), või toetub nii üks kui teine mingile ühisele allikale rahvasuus liikuva anekdoodi näol (2), või tundis O. Luts siiski Ms. vestet ja kasustas „Kapsapää“ kirjutades just seda (3). Esimene neist kolmest võimalusest on kõige ebatõenäolisem, kuigi mitte täiesti välja suletud. Aga kui esimene jätagi kõrvale, siis osutub otsuse langeamine kahe viimase võimaluse vahel praegu ikkagi veel võimatuks. Küsimuse lõplikuks lahendamiseks võiks muidugi tunduvalt kaasa aidata O. Lutsu teade või järele, kui asuda omakorda Ms. veste geneesi väljaselgitamisele.

Nii või teisiti, esialgu tuleb piirduda vaid kahe „Kapsapää“ variandi kõrvutamiselega. Isendast ei ole ju küsimuse arutelu ning lahendus „Kapsapää“ kirjandusliku väärtuse suhtes eriti oluline. Võib täiesti ühineda J. A. eelpooltsiteeritud arvamusega, et aine ise on „äärmiselt lihtne, tühine ja tähtsusetu“. „Kapsapää“ kandvus seisab eeskätt ikkagi hästitabatud tüüpides ja selles detailses psühholoogilises koes, mis nii õnnelikult on põimitud „lihtsa, tühise ja tähtsusetu“ aine ümber.

Oskar Urgart.

Kirjanduslik ülevaade.

Adolf Hint: **Pidalitõbi**. Romaan. K.-ü. „Loodus“, Tartu, 1934, (LKR nr. 72).

„Looduse“ debütantidest on Adolf Hint üks huvitavamaid. Kaugeltki veel mitte küps meister, ei. Mitmeti alles üsna „roheline“; on algaja nõrkusi, on algaja saamatust. Kuid meelde ei jää mitte nõrkused; meelde jääb see, mis ületab nõrkused ja millega kõnealune algaja ise ületab enamikku teisi algajaid: kangekaelne lend eetiliste suursihtide poole.

Registreerimist väärivad ju ka esikteose puhtainelised plussid: osalt vähe-, osalt üldse veel mitte käsitletud miljöõ usutav ning ilmselt asjatundlik kirjeldus, enamikus tõetruu inimeste kujundamise oskus, alles väljakujunematu, kuid omapärane stiil. Autor näib hästi tundvat randu ja saari, milledest ta kirjutab, ja kalapüügi-viise, mida ta kirjeldab. Ta näib tundvat inimesi, kellest ta jutustab. Mis kõige tähtsam: ta näib hästi tundvat kirjeldatava leprosooriumi siseelu; nii hästi, et tal õnnestub näidata seal valitsevat „häda ennast“, selle asemel et püüda vapustada lugejat „valu ja häda eksootilis-müstilise filmiga“.

Ent kõik kirjeldatu — ka uudne miljöö — on autorile vaid vahendiks, kogu sündmustik vaid abinõuks. Pearõhk ei lange välistele sündmustele, vaid seesmistele. Teose päris-sisuks ja mõtteks on peategelase eetiliste tõekspidamiste arengu jälgimine. Põhimotiiviks on usu- ning Jumalasse suhtumise küsimused.

Peategelane on sügavalt usklik inimene. See pole konventsionaalne, kuiv ja kivistunud usk, vaid elav ning otsiv, järelikult alatasa arenev ja süvenev usk. Paul Laiu „usumeel“ või „jumalameel“ kasvab ühes tema enesega. Lapsena kujutleb ta jumalat füüsilise olendina, keda ta usaldab ja kellelt ta ootab abi; aastate jooksul avardub järjest Jumala-mõiste ning süveneb Jumalasse suhtumise laad. Sündmustiku lõppedes ei ole see areng veel lõppenud; autor ise ei tundu Jumala-otsingu viimsete tippudeni jõudnud olevat — mis ka loomulik on, arvestades tema noorust — ning teose lõpp jätab seepärast ähmase ja katkendliku mulje. Jääb tunne, et saavutatu on jällegi vaid uus järk Paul Laiu seesmises arengus, mitte lõpliku ning jäädava tõe leidmine. Seda enam, et me seekord ei näe peategelast elavat oma uute tõekspidamiste järgi, vaid kuuleme ainult ta jutlust, sedagi katkendlikult, põgusalt skitseerituna.

Jumala tunnetuse ja Jumalasse suhtumise küsimustega seotud mõttekäigud hõõguvad seesmist soojust, otsija tõsidust ja leidja kindlat veendumust. Iga uus aste ületab eelnenu, iga uus tõekspidamine on läbi mõeldud ja läbi tuntud. Selgesti märkame tahet — anda oma parim, anda midagi selginut, midagi, mis lugeja hinges edasi elaks ja vilja kannaks.

Kõige mõjusam on teose kolmandas osas toimuv põhi-ideede suur süntees. Kehalise ja hingelise pidalitõve ning julguse ja mittejulgemise motiivid põimuvad ühte, enese kaotusest saab enese leidmine ning Jumala kaotusest Jumalale lähemale jõudmine. Selgub veel kord, et „jumalameel peeneneb kannatuste läbi“; selgub aga ka, et „ümbermõtlemine on üks olemise vormidest“, et „see, mis alles eile võis tunduda ainuõigena, võib olla täna juba omandanud uue mõttekalde, uue varjundi, teise tähenduse“. Selgub ülim tõde, et „elu on alati surmast suurem“ ja iga inimese kohus sellepärast on elada — kõige kiuste. Elavatega on Jumal: „kes põgeneb elust, põgeneb ka Jumalast“.

Soovitaksin A. Hint'i esikteost lugeda neil, kes nii visalt kirjutavad ja kõnelevad meie noorsoo vaimliste huvide puudusest. Need huvid on siiski olemas, — seekord isegi „must valgel“.

M. Sillaots.

Pedro Krusten: Vasema käega. Jutustisi. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus Tartus 1934. 117 lk. Hind 2 kr. 80 s.

Paljudelt meie novellikirjanikelt saab nautida eeskätt nende jutustamis- ja kirjeldamisviisi omapärasusi ning värskust, kuna mõtteline sisu ja novelli kompositsiooniline veenvus tihti jäävad allapoole mõjukast tasemest. Tung sõnalisele stiliseerimisele, enese ja lugeja võimalikult kiirele rahuldamisele, võib tunduda otse rahvusliku joonena meie kirjanduses. Kui säärasel kallakul lepitakse pinnaliste, sisundist üle libisevate võtetega ja kruvitud väljendusviisiga, siis on põhjust sellesse nähtusesse suhtuda nõudlikuma kriitikaga.

Pedro Krusteni käesoleva novellikogu puhul igatahes tuleb peatuda neil küsimusil. Ei saa salata, et raamat sisaldab omajagu ka vaimu, kuid see kulub enam-vähem tavalisse nooruspärasesse vaimukusse, küündimata aine sügavama läbivalgustamiseni või kujundamiseni. Peaaegu kõik nautimisväärsed elemendid on piiratud kirjelduste üksikasjadega ja autoripoolsete märkustega tegelaste kohta. Seejuures jätab aga mingi maitseõrkuse ning ebaküpsuse mulje autori kõikuvus oma suhtumises aimesse. Tundub, et Krusteni tugevamaks küljeks võiks olla vahest naturalistliku põhitooniga,

teravaid „paljastusi“ harrastav inimestekirjeldus. See teeb sündmusteväese lõppjutustise „Varjujäänu“ päris huvitavaks katseks. Veidi „puudulik“, neitsina vanadekodus mehelesaamist ootav endine saksteteenija, ta elukäik ja igatsuste nurjumine on siin esitatud napil ja küllalt vaimukal kujul, ühegi sentimentaalsuset; võiks koguni öelda, et jutustise peatugevus peitub ta analüüside ja kirjelduse julmuses.

Mujal aga satub Krusten oma armastuslugude vestmisel tihti mingisse pooleksalteerunud, ilutsevasse retsitiivi, mis ei suuda võtuda haruldusega ega peenusega: see laad mõjub lahjendisenä Hamsun'i ja varasema Kellermann'i ammu ärakulutatud „erootilisest stiilist“. Esimene novell „Armastades pimedusse“ kaotab säärase käsitluse tõttu suurema osa oma võimalikust mõjust. Traagiline, otse süinge lõpplahendus tundub olevat külge kleebitud poolmänglevale loole; neid ei suuda liita ka jutustise üldine somnambulne toon (muide, igas selle raamatu novellis on teatav tähendusrikas koht unenäol). Kõigutakse valdavate elamuste romantika ja maailähedase enesehumooristamise vahel, ilma et kumbagi oleks arendatud suurema hoolega. Armastuselamust kui sellist siin peaaegu üldse ei taheta — või ei suudeta — kujutada: vajalik dünaamika pressitakse välja grotesksevõitu armukadedusest.

Sama toon on andnud päris lameda tulemuse kujutises „Luuletus hauatagusest armastusest“. Ainsad nauditavad seigad ses jutukeses on naise sofistlik ning terav väitlus mehe truudusetuse tõestamiseks ja küüniline, ootamatu puänt lõpus.

„Erootiline stilisatsioon“ mängib teatavat osa ka novellis „Vooruslik Mari“. Siin see vaheldub paiguti mingi rahvalähedase, rütmistatud ja allitereeritud naljatoonilise proosaga: „Hinge matab sisimas mässav ärevus, paneb mehe aeg-ajalt puhkima pahinal... Tunderattad käivad sees kärinal, veavad verekette pidi ajugi hammasrattad kaasa kavalasse kävatusse.“ Säärast lausa žonglöörikku, psühholoogilises novellis mitte just maitsekana mõjuvat sõnastust on õnneks tarvitatud ainult lühikeste lõikude ja üksiklausete kaupa. Üldse on siin kergekäelist stiliseerimist enam piiratud. Kokku võttes mõjub küllalt tihedana see lugu riigikontrolli ametniku naisest ja ta tüürikkust, kes on autojuht, kutseline maadleja ja paljude Hamsuni kangelaste kombel heasüdamlikult alt üles vaatav, ent mitte idealiseerivalt imetlev armastaja. Lõpplahendus on siingi päris dramaatiline, ent loomulikum kui teistes sama kogu novellides. Lõppu valmistab küllaldaselt ette jutustusekäik. Sel ei puudu värskust ega psühholoogilist usutavust; kõnelused on sagedasti head, eriti seal, kus esitatakse koomilisi vasturääkivusi.

Niminovell „Vasema käega“ tarvitab samuti vähem „luulelist“ ja see-tõttu usaldatavamat tooni kui „Armastades pimedusse“ ja „Luuletus hauatagusest armastusest“. Ses novellis kohtab päris teravat psühholoogilist teemat: abielumees hakkab revolteerima oma mehaanilise elu vastu. Ta ei taha enam olla tuhvialune automaat, vaid oma aja peremees; ta igatseb nautida elu iga hetke värskust. Täielikult saavutab Tiit Ree oma sihi alles vanglas, kuhu ta satub kassaraiskamise pärast. See tõsine lõpp ei mõju tegelikult kuigi tõsisena, sest et kogu jutustis areneb karikerivas toonis.

Pedro Krusteni novelle lugedes üldse ei saa lahti muljest, et on tegu mingite poolkatseliste, ainult kergelt huvitavate toodetega. Autor ei ole veel suutnud välja kujundada oma kirjaniku-isiksust. See ilmneb kõigepealt aine sõnalise käsitluse ebakindluses. Ehtis isikupärane element ei suuda siin kuigi pidevalt üle olla maneerist ja värsketegi võtete, elavagi huumori pinnalisest kulutamisest. Kompositsioon on tihti sunnitult novellistlik — pingutatud lõpplahendusega.

Peaaegu sama ebamäärasus iseloomustab Krusteni tänapäevsust ainevalikus. Esitatakse küll väga „moodseid“ tegelasi, nagu kino-orkestrante, autojuhte, kassameistreid ja -krate, kuid midagi tõeliselt tänapäevset, enne-

kirjeldamatut nende elamusist ega ümbrusest ei näe. Nad ainult varieerivad huumorilähedaselt tavalise armastusnovellistika teemasid ja kogu andmestik reaalsusest on olulisema sisulise tähtsusega. Ses suhtes on näiteks Peet Vallaku viimane, maaelu käsitlev novellikogu palju aktuaalsem (samuti kunstiliselt küpsem), kuigi ta ei pretendeeri erilisele paljuütlevusele.

Pedro Krusteni tõelisemad võimed kahtlemata peituvad psühholoogiliste situatsioonide värskes, poolhумoorikas kujutamises, ja mõnesuguses naturalismilähedasest teravuses, kui see hoidub libastumast maitsetusis.

H. Paukson.

Evald J. Voitk: **Mardika tee**. Teine kogu luuletusi. Eesti Rahvuskirjanike Ühingu kirjastus, 1934. 44 lk. Hind ?

Kui luuletaja positiivseks arenemissuunaks pidada lähenemist aja-järgu väljakujunenud, normaalsetele ametitraditsioonidele, siis ei teki mingit kahtlust, et Voitk „Mardika tees“ näitab märgatavaid edusamme, võrreldes oma esimese koguga, „Kevadtuuli“. Voitk on üldiselt oma valikumeelt teritada ja värssidekirjutamise oskust õppida suutnud. Allajäämist eesti tänapäeva värsside minimaaltasemest kohtab igatahes harvemini kui „Kevadtuultes“. Iseküsimus on muidugi, kas see lähenemine normaalsele igakord luuletaja omapärale kasuks on; Voitki puhul saab mulje, et on kasuks, et on trükimustaõigustusele avitavaks teguriks.

Inimlikkude eksimuste ja väärhinnangute ajalugu on küll näidanud, et geeniused tihti oma kaasaegsete tunnustusest ilma on jäänud. Kahjuks ei saa sellest järeldada, et igaüks, kes otsest tunnustust ei leia, geenius peab olema. Kui Voitki esimeses kogus leidis rohkesti ilmseid geeniuspretensoone äärmiselt saamatus värsistuses, siis mõju oli inimlikult-koomiline. Teises kogus on ta arveteõiendamise kaasaegsetega, rünnakutest „vanuritele“—ametivendadele vähete eranditega loobunud ja see on plussiks kõigepealt temale enesele. Muide, nende ridade kirjutajal on nõrkus iga mõjuva, olgu kas või ebaõiglase või ühe küljsegi kallaletungi vastu, aga Voitki viga selles seisab, et tema kallaletungid ei ole mõjuvad. Abitus on ebavoorus, mida luuletajale andeks anda ei saa. Sellepärast on kahju, et Voitk oma kõnesolevasse kogusse on mahutanud näit. sellise asja nagu „Must vasik valge sabaotsaga...“ Pahede häbiposti naelutamiseks on vaja meistrikäät, mida Voitk esialgu veel ei oma. Üldse raken-duslühüriku-elukriitiku ülesandeni Voitk kuidagi ei küüni: selležanrilised asjad — „Elupõletajaile“, „epigramm“ „Loomingule“ ja „Hundi“ on nõrgemaid kõnesolevas kogus ja nende väljajätmine oleks tulnud teosele aina kasuks.

Suhteliselt palju teotseb Voitk loodusega. Need luuletused mõjuvad üldiselt paremini. Aga lugenud neid tükki kümme, selgub huvitav võnkumisskeem, millele alistub peaaegu eranditult iga Voitki luuletus: igas tema luuletuses leiab tavalise, ärakulutatud luulelise ehitusmaterjali kõrval vähemalt ühe rea, või ühe stroofi, mis värskuselt ja leidlikkuselt vastuvaidle-matult rõõmu teeb; aga samas nagu kiuste, teise rea või stroofi, mis on ilme stiilist väljalangemine. Olen nõus mõõnna, et sellist kõikumist parema ja halvema vahel võib sedastada igas kunagi kirjutatud luuletuses, aga Voitki juures on see kõikumine ennenähtamatult suur. Võrreldagu näiteks luuletuse „Olematuse kõlad“ neljanda stroofi viimast värssi kontekstiga: „Kas oja kivil säääl istubki keegi / Hallis udupilves — mõni manalamees? / Jõuk põrgulisi? Kõlab hõbe seekel? / Ma lähtun — nüüd haihtub too hüpotees.“ See on tüüp-näide. Võiks ütelda, et üksikud luuletused, kus eelpooltsiteeritule analoogilisi komistusi on osatud või õnnestunud vältida, annavad trükkiküpsuse mõõdu välja. Peaksin sellisteks „Hümni hämarusele“, ka „Mardika teed“.

Voitk kuulub algajate hulka, kelle objektiivsed saavutused palju ei ütle. Sellepärast on põhjust küsida, mida need saavutused töötavad, mida nad tulevikus lubavad oodata. Ja — kummaline küll — kui saavutuste eneste järgi Voitk õige paljudest oma kaasalgajatest maha jääb, siiski on hirmus raske julgeda temale ennustada sama kesist luuletajat u l e v i k k u. Voitkil on luuletajan ärvi, küsimus on, kuidas ja millal ta selle kasutamise oskuseni jõuab. Aga vähemalt esimest ja teist kogu võrreldes ja sealt arenemiskiiruse määrates, paistab, et Voitkil eeldusi on luuletajaks s a a d a, kui ta luuletuste kirjutamist maha ei jäta. Aga ühtlasi on ka selge, et tema tee saab olla ainult õppimistee, ametiinstrumendi — keele — (ka grammatika ja sõnastiku!) tundmaõppimisega alates.

Paul Viiding.

Heinrich Heine: Valik luuletusi. Saksa keelest tõlkinud Jaan Käner. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1934. 135 lk. Hind 1 kr. 75 s.

Heine on üks kõige rohkem tõlgitud luuletajaid mitte ainult Saksas, vaid üldse. Tema värsside tõlkekogusid inglise, vene, itaalia, prantsuse keeles on olemas pikk rida. Mainin praegu ainult neid keeli, mille kohta olen juhuslikult saanud täpsamaid andmeid, kuid kaunis huupi võib väita, et ühtki XIX sajandi lüürikut pole agaramalt katsutud teistesse keeltesse ümber istuda. Inglismaal ja Ameerikas on Heinet tõlkinud Elizabeth Barrett-Browning, Henry Wadsworth Longfellow, „The City of Dreadful Night“ autor James Thomson, lord Houghton, suur värsivirtuoos Charles Stuart Calverley, John Todhunter, Louis Untermeyer, Humbert Wolfe — et mainida ainult mõningaid. Vene Heine-tõlkijate nimestik on vist veelgi imponeerivam, sest selles esinevad paljude teiste seas Lermontov, Maikov, Fet, Blok, Balmont, krahv Aleksei Tolstoi (vanem), Turgenev, Mei ja sellel alal vist suurimat saavutanud Mihhail Larionovitš Mihhailov. Soomes on Otto Manninen ühe oma virtuoositeedi esimesi ja parimaid proove sooritanud Heine „Saksamaa“ tõlkega. Ning ka meil on Heine-tõlkijate nimi leegion Kreutzwaldi ajast peale, kui mitte juba enne teda pole Heine-tõlgetega katsetatud. On olnud isegi kavatsusi tõlkekogude väljaandmiseks. Teoks saanud on need kavatsused alles praegu arvustamisel oleva raamatuga.

Heine luule — eeskätt tõlkekogudes harilikult parimini esindatud „Laulude raamatu“ ja „Uute luuletuste“ — ahvatlev mõju tõlkijaisse ei ole raskesti seletatav. Näiline lihtsus meeltab nii mõnegi algaja Heine värsside kiilasjääl liugu laskma. Pealtnäha primitiivsete vahenditega saavutatud suur graatsia, äärjoonte reljeefsus, peagu alati esinev puant teevad tema luule nii läbipaistvaks, nii korruga taibatavaks, et võib tunduda kerge teises keeles saavutada midagi analoogilist. Sageli jääb sealjuures müüdugi arvestamata, et just selline lihtsus ja selgus on tõlkijale eriti karde-tavad, sest nad jätavad isetegevuseks väga vähe võimalusi. Paisutamised, julged uued metafoorilised väljendid on selle väga täpsalt kalkuleeritud luule puhul peagu võimatud, kui ei taheta muljet täiesti muuta või saamatult rikkuda. Peab olema erakordselt suurte võimete-ga, et seda menukalt ümber luuletada. Mitte-kompromiteerivasse ebamäärasusse põgeneda ei saa, sest Heine laad seda ei luba. Rohkem võimalusi on tõlkijal Heine grotesksemate tööde puhul, mis on sageli pisut jämedama toimega ja kus ohtram ja mitmekülgsem algupärandi sõnavara lubab ka tõlkijal tarvitada rikkalikumaid leksikaalseid vahendeid. Eriti niimide leidmine hõlbustub niisugustel puhkudel väga tunduvalt. Kuid varasemas lüürikas on just riim üheks rängemaks komistuskiviks. See tundub Heinel olevat tagasihoidlik, kuid tegelikult on ka siin taidurlikkus hämmastav, välja arvatud vahest kõige esimestes palades. Kuidas ühtaegu nii peenelt jäljendatakse rahvalaulu laadi ja siiski saavutatakse nii palju subtiilseid efekte, see on saladus, mille jälile tõlkijad jõuavad vaid õige harva.

On küsitav, kas meie praeguse luuletehnikalaad on kõige sobivam varasema Heine eestindamiseks. Meil ei olda harjunud selle leksikaalse säästlikkusega, mis näiteks „Laulude raamatule“ on nii iseloomustav. Midagi just Heine stiilile vastavat leiame vahest Heiti Talviku „Palavikust“, kus sama takti, täpsuse ja elegantsusega viilitakse näiliselt lihtsatoimised luuletused nii välja, et iga detail absoluutselt „istub“. Mulle näib õige olulisena ka võimalikult puhaste riimide tarvitamine Heine tõlkimisel — ikka jälle sama täpsuse ja reljeefsuse huvides. Ird- ja muude uusriimide kasustamine oleks soovitatav ainult vähem sirgelt-saledate värsside eestindamisel. Verlaine'i vibreerivuse edasiandmiseks võiksid nad ehk olla kohased.

Kuid pöördugem Kärneri tõlkekatsede juurde. Enne kui arvustada tema tõlkeid endid, vaadeldgem valikut. Ligemale kaks kolmandikku raamatust võtavad enda alla varasema, „romantilisema“ Heine tooted, s. o. „Laulude raamat“ ja „Uued luuletused“. Seitsme leheküljega peab leppima „Romanzero“ romansside osa. Rikkalikult on esindatud väga iseloomustavad „Lamentatsioonid“, küllaldaselt suur valik on tehtud Heine lõppjärgu luuletustest. Silma hakkab siin kõigepealt see, et täiesti on kogust välja jäetud „Põhjamere“ sari — võib-olla „Laulude raamatu“ parim osa — ja et „Romanzero“ parimatest ballaadidest peale „Karl I“, „Kuningas Richard“ ja „Asra“ pole ühtki. „Hastingsi lahinguväli“, „Luuletaja Firdusi“, „Pomare“ ja kes-teab kui palju sama ilmekaid asju näed kahjumeeli puuduvat. Parimad värssid „Mouche'ile“ on samuti jäänud tõlkimata. Niisama võiks vaimeldada mitme kergemat ja pinnalisemat laadi varasema värssi kogusse võtmise vastu.

Kuid etteheidetega valiku suhtes võib kergesti minna liiga kaugele. Tähtis on kõigepealt, et see, mis antakse, oleks hea, ja seda see võib olla ainult siis, kui tõlge on tõesti rahuldav. Kuna aga lüürika ümbervalamine teise keelde oleneb otsustaval määral tõlkija võimete erilaadist, tema meeleoludest ja muudest imponderabiilidest, siis peab talle valikul paratamatult jätma õige vabad käed. Masinlikult tõlgitud esmajärguline asi on halvem kui veidi nõrgem luuletus, kui selle edasianne vastab kõigile nõudeile. Esmajoonest tuleb seetõttu arvesse, kuivõrd on õnnestunud see, mis kõnesolevast vihust tõesti leiame.

Ei saa salata, et kogus leidub meeldivaid kohti. „On tulnud mai ning kevad“ (lk. 71) on eesti keeles säilitanud midagi algupärandi veetlevast kerguselt. Et selles veenduda, selleks võrreldagu lõppstroofi eesti ja saksa keeles:

Ich kann nicht singen und springen,	Mul pole laulu, ei lilli,
Ich liege krank im Gras;	ma laman haigena;
Ich höre fernes Klingeln,	ja kuuldes kauget pilli
mir träumt, ich weiss nicht was.	ei tea, mis mõtlen ma.

Puudu jääb eestikeelse tekstis natuke laulvust ja natuke nõtkust, kuid Kärner näitab siiski, et ta Heine tooni oskab tabada. Mitme „Unenäo-pildi“ puhul võib öelda sedasama. Ka ülipopulaarne „Auf Flügeln des Gesanges“, „Mein Liebchen, wir sassen zusammen“, „Kastraadid siiski kurt-sid“, „Mägi-idüllil“ lõpp, Juhan Liivi poolt omal ajal juba üsna meeldivalt tõlgitud „Sa oma sinisilmil“, „Ali Bei“, „Karl I“, „Kuningas Richard“, „Suriija“ ja mõni muu luuletus mõjuvad eesti keeles loomulikena ja sujuvatena ning on tõlkemeetodilt umbes seda, mida ootasid, s. o. ei küüni küll musikaalsuselt ega sõna- ja kujutlusmaterjali organiseerituselt algupärandite tasemele, kuid hoiduvad halvamaitselistest väljenditest, püüdes sealjuures originaaltekstile väga lähedal. Tuleb küll tunnistada, et Kärner on neis tõlkeis riimiprobleemist katsunud üle saada pisut primitiivsel viisil, kasustades meeleldi sääraseid riimipaare nagu „kanda — randa“, „ilus — vilus“, kuid veelgi meelsamini kõrvalrõhulisel sufiksiriime, näit. „vagusad — voogavad“, „sa — kauneima“, „sinuga — unelda“, umbes nagu ärkamisajal, või irdriime ja „rimoide“, mis kahjuks ei saavuta sama ilmekust nagu

Schützil või Alveril. Riimihäda peab juba olema õige suur, kui pannakse paari „pääle“ ja „vööle“, „tungi“ ja „vangi“, „kange“ ja „vangi“, „vangis“ ja „langes“ — kõik „Kahes grenadeeris“. Veelgi halvem peab lugu olema, kui sisult kahvatuid ja sageli nõrgarõhulisi täitesõnu vägisi sunnitakse rea lõppu riimiskeemi täitmiseks. Selles suhtes ei saa vist üldse minna palju kaugemale kui järgmises stroofis (lk. 45):

„Taob süda hell-meeletuna,
nii meeletu-hellalt taob ta,
sest armastan metsikuna
sind, inimeslaps, ju ma!“

Kahjuks on selletaolisi näiteid kaunis palju, näit. „nad kükivad tule man, praevad / sääl kalu ja kraaksuvad just“ (lk. 44), kus nemad (s. o. lapsed) peavad „just“ kraaksuma ainult sellepärast, et teiseks riimsõnaks on „must“, või: „Nad lembisid südamest teineteist, / kelm naine oli, mees varas neist“, või „Eiapopeia, miks kahiseb õlg? / Need lambad, kes märgivad aga“ (lk. 94). Siin ei või öelda muud, kui et Kärner, kes omal ajal nii korralikult valitses värsitehnilist külge, on olnud äärmiselt hooletu.

Mitte ainult hooletust, vaid suurt keeleinstinkti puudulikkust osutab, kui originaali peente ja poeetiliste väljendite asemele pannakse triviaalse, proosaliku stiili sugemeid. Siia kuuluvad „Õnnis vabin, magus värin“ (lk. 74), „süda külmund rinnakoopas“ (lk. 70), „sääl ootab mind minu kalleim — / ta kaissu ma ruttu poen“ (lk. 39). Samasuguse mulje jätab motiveerimatu võõrsõna „kapelle“ pro „kabeleid“ lk. 60 („sääl kirikuid, kapelle / on sadu ja rohkemgi“), või sama võõristav „oma rahu“ lk. 78 („kus merre küünib nõiarahn, sääl unistan oma rahu“ — saksa keeles „Da sitz' ich mit meinen Träumen“), või tõlkeveal põhjenev „kraav“ „Kahes grenadeeris“ („Nii vaikselt valvata tahan sääl / kui vahisõdur kraavis“ lk. 31), või „meelevaldne viis“ tuntud „Lorelei's“ („sel laulul on meelevaldne / ja imelik ilus viis“ lk. 41 — Heinel „Das hat eine wunderschöne, Gewaltige Melodei“), või „kahvatu kulm“, mis lk. 48 „vaatas aknast“ — võib-olla sellepärast, et riimsõnaks on „külm“.

Olen noppinud ainult üht-teist stiilituste rägastikust, millesse Kärner meid selles raamatus nii sageli viib. Oleks põhjust kõnelda „-gi, -ki“-liite liigtarvitusest, verb „lembima“ liiga ohtrast kasutamisest seal, kus oma sem „armastama“ oleks vägagi oma kohal, ning nii mõnestki muust saamatusest või hooletusest. Kokku võttes tuleb toonitada, et Kärner ei seisa kõnesolevates tõlgetes meie luulekeele praeguse arengu tasemel, vaid vahel isegi jääb maha endistest tõlkijatest, ka seal, kus ta neilt laenab, nagu „Lorelei“ alguses Jakob Tammelt. Kuigi ta meile mõne Heine luuletuse on toonud senisest lähemale, ei või seega üldiselt öelda, et meil juba oleks olemas rahuldav eestikeelne Heine. Kärneri eestinduste põhjal peab paratamatult saama üldmulje, et Heine oli kolmandajärguline poet — see Heine, kes tõeliselt oli üks maailma lüürika taidurlikemaid meistreid.

Ants Oras.

Johannes Semper: Prantsuse vaim. Esseed. Noor-Eesti Kirjastus Tartu 1934. 197 lk. Hind 3 kr.

Viimaks on J. Semperi artiklid prantsuse kirjanduse kohta, mis olid laiali läbi mitme „Loomingu“ aastakäigu, kogutult ja täiendatult ilmunud. Sissejuhatava esseega „Prantsuse vaimulaad ja meie rahvuslik omapära“ on antud lai tagapõhi üheksale esseele, mis käsitlevad peale ühe (Montaigne) viimase aja prantsuse kirjanikke, alates sajandi vahetuse ja sõjaeelse põlve esindajaist (Barrès, Proust, Rolland), üle sõjajärgse generatsiooni (Giraudoux, Morand, Montherlant jt.) kuni viimaste avastusteni (Giono, Malraux). Nii on laialipillatud esseist koguteosena kujunenud peaaegu ülevaade kaasaegsest prantsuse kirjandusest. Rida silmapaist-

vamaid kirjanikke on leidnud üsna põhjaliku käsitluse (Barrès, Proust, A. de Noailles, Giraudoux, Morand); nende kõrval on esile tõstetud olulisi üldtendentse (katolitsism, sportlik elujaatus, surrealistliku alateadvuse kultus, uudseid stiilitaotlusi jne.).

Muidugi sisaldab teos ülevaatenähtena ka lünki ja ebahütlusi. Otsime asjatult näit. A. Gide'i, G. Duhamel'i, J. Romains'i käsitlusi, samal ajal kui Giraudoux'le, Delteil'le, Morand'ile on pühendatud pikki lehekülgi. Ka R. Rolland'i puhul oleksime oodanud enam kui ta eetilise võitlusprintsipi kajastusi eri laagris. Kuid need on soovid, mis ei küüni etteheiteks esseede-kogule. Pealegi teame, et J. Semper A. Gide'i kohta on kirjutanud uurimuse, mis ilmub eri teosena¹⁾. Võime ainult rahuldust tunda, et käesolev teos praeguselgi kujul on enam kui üksikute esseede kogu. See on ülevaade kõigepealt neist väärtusist, mis viimase aja prantsuse kirjanduses esindavad ühelt poolt särkeleva stiili pärimusi ja teisalt teatud värsket jõudu, mille robustsel erakordsusel ei puudu oma ühendus esimese grupi artistliku erakordsusega.

Selles valikus tohiksime vähemasti suuremalt osalt näha küll J. Semperi vaimsete sümpaatiate suunda. See näib eemalduvat niihästi igapäeva hallist realismist kui ka diskreetsest eluvaatusest ja naiivsusest, kuid samuti tundelisist laiutusist ja neist kaootilisist otsinguist, mis viivad abstraktsusse, metafüüsikasse ja kriisijuurdlusteni. Vene laiale loomule, saksa abstraktssele hämarusile ja meie omile vaimsele kriisimeeleoludele avaldab autor korduvalt võõrastust.

Võime järeldada ta lähedust prantsuse konkreetsele arukusele, mis ei hülga maailma sellisena, nagu ta on, kuid ei andu talle ka tingimusteta. Intellektuaalne kargus ja kaine kriitikameel, mida J. Semper peab prantsuse ja eesti vaimu ühisjoonteks, kuuluvad selle juurde. Vormitihedus ja vaimukus on selle kirjanduslikke põhitingimusi. Kõige sellega näib lõpuks liituvat poolehoid värskele, kuid esteetiliselt tihendatud elujõule, mida tundub nooremale kirjanikele pühendatud esseis.

Ajajärgul, kus puhta ja iseseisva aru pärimused pole just väga suures aus, mõjub selline üldine hoiak eriti väärtusliku meeldetuletusena. Peab aga kohe lisama, et see hoiak tähendab ainult üldist tendentsi, mis jätab vabaduse kõigile uudishimudele ja jälgimisile. Liitudes autori laia eruditsiooniga, annab ta selge kirjandusliku ja üldkultuurilise hindamisaluse, takistamata kõige erinevamate nähtuste mõistmist. Nii võime näit. kolmanda esse lõpus kaasa elada Barrès'i rahvuslusdoktriini asjalikule kõrvutamisele üldinimliku loogika ja autori tänapäevsete kogemustega, kus selle õpetuse vastuoidud asetuvad nauditava sundimatusega oma väga erinevatele kohtadele tõdede astmikus, jättes kõigutamata kirjaniku kunstilise väärtuse ja ideede eneste elamusliku jõu.

Seigad, mida J. Semper kõigi autorite puhul tõstab valgusse, on üldine elutunne, ilmavaate kujunemine ja sellega orgaanilises seoses nähtud stiil, kunst kitsamas mõttes. Kuid olenedes kirjanikest ja teoseist, nende probleemide vaherkord muutub: Prousti esse on eeskätt stiilianalüüs, Noailles' erilaad on põhjustanud peamiselt tundesuuna eritlusi, rida nooremaid kirjanikke on kokku võetud katolitsismi peatükki jne. See vaimne nõtkus, mis kindlustab lähedalepääsu aineile, on võimaldanud vahendusi, kus kirjanikkude ja teoste erilaad antakse edasi kuni selle otseselt sõnastamatu põhitundeni, mis mõistmiseks on igatahes sama oluline kui kriitiku mõistuslikud koordinaadid.

Seda otseühenduse võimaldamist peaks käesoleva teose puhul jälgima õieti autori stiili detailideni. Siin on silmapaistev koht kujukail tsiitaatidel käsiteldavaist teoseist, mis ei visku aga silma tsiitaatidena väljast, vaid sulavad üldkonteksti, sest autori endagi sõnastus näib teatud

¹⁾ J. Semper, André Gide'i stiili struktuur. Akad. Kirjandusühingu toimetised VII.

määral muganduvat vaadeidava kirjaniku omaga. Igatahes on see kogu aja piltlikult elav ja elamuslik. Kontrastid aitavad selgitada mõtteid, abstraktseid tuletusi saadab tingimata konkreetne ja uudne võrdlus või metafoor. Iga essee on niiviisi kunstiteos oma liigis. Kohati see detailide sädelus ähvardab kahjustada isegi ülevaatlikkust (Giraudoux, Delteil' puhul) või teritab mõtteid liialdusteni. Enamasti need pildid aga mitte ainult ei toeta abstraktseid väiteid, vaid avavad terve silmapiiri, nagu see võrdpilt Prousti stiili kohta: „Kes on juhtunud öösi laternaga midagi rohu seest otsima, on võinud tähele panna imelikku muljet, mida muidu päevavalgel ei näe: rohukõrred on kui fantastilised puud, kuna silmitseja ise enesele ette tuleb hiiglasena. Umbes sama laadi mulje annavad Prousti aegapidi loetud leheküljed: mis muidu paistis nii igapäevne ning harilik, muutub tema kunsti helgiheitja alla sattudes kõigest muust eraldatuks, selgeks, suureks ja tähtsaks, nagu poleks teisel pool seda valgusvööd enam muud kui tume öö.“ See võib asendada terve artikli.

Võimatu oleks lähemalt käsitleda nende esseede sisulist küllust. Neis pole mindud küll väga kaugele põhjuste ja sisemiste või väliste tõukejõudude järgi, kuid seda enam on valgustatud otseseid fakte ja nendevahelisi ühendusi. Esimene essee toob paralleelselt prantsuse vaimulaadi sünteesile suure hulga tähelepanekuid eesti vaimulaadi kohta, mis on huvitavad ka väljaspool iga sünteesikavatsust. Sünteesid ise pörkavad paratamatult vastu igapäeva mitmekesisust, kuid põhitendentsidena mõeldult, mille olu avastub alles sajandeid kestnud arengus, see vastuolu tasandub. Tagapõhjuna neile peaksime siiski kujutlema seda võimaluste paljust, mida varjab endas iga kultuurikoondis, ja klassitsistliku Prantsusmaa täienduseks seda haruvoolu, kust tulid gootika, renessansi laiutused ja romantism seni tänapäeva sisemise rahuneni. Viimase probleeme käsitleb ka käesolev esseekogu, kuigi autori põhisuhtumine osalt tasandab nende kriisilisi teravusi. Kuid sellest üle võime nõustuda J. Semperi üldise väitega, et sel tugevate kultuuritraditsioonidega maal see ei ulatu kultuuriväsimuseni ja vaimu pettumuseni oma võimeist. Nii jääb see kirjandus jõuallikaks mitme vaimult väsinud kirjanduse kõrval. Ta jätkab teravat analüüsi ja tõeluse vallutamist tunde ja veel enam vaba mõtte relvadega.

Ootame, et käesolev esseekogu leiab loomuliku jätku autori uutes esseedes selle kirjanduse kohta, seda enam et nad pole mitte ainult asjalikud vahendused, vaid ühtlasi saavutised meie omas kirjanduses, kus esseekunst vajab laiemais ringides veel tunnustust kunstina. Et ta seda on, selles võib veenduda iga lugeja, muretsedes endale käesoleva esseekogu.

Aleksander Aspel.

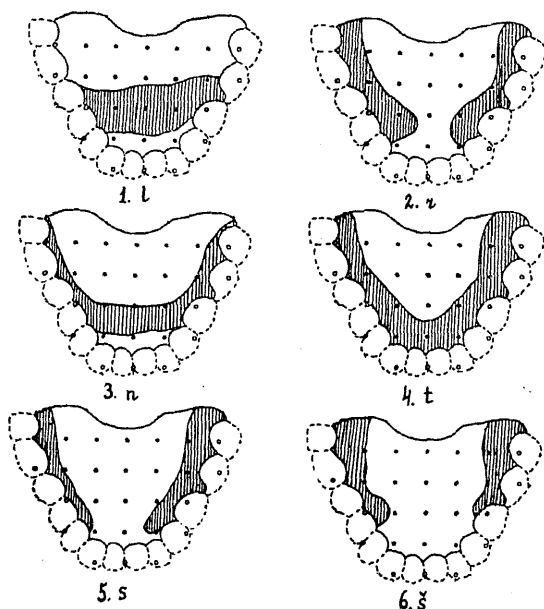
Ühe häälikuõpetuse puhul.

A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski: Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli I klassile. Häälikuõpetus. K.-ü. „Looduse“ kirjastus Tartus 1934. 103 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Allakirjutanu oli kavatsenud juba varemini võtta sõna eesti kooligrammatikate häälikuõpetusliku külje kohta, sest enamatel juhtudel pakutakse vanade traditsioonide mõjul niisuguseid andmeid, mis on küll õiged mõne võõra keele kohta sedamööda, missugust allikkirjandust on tarvitanud autor, kuid mis mingil tingimusel ei vasta eesti keele tõsiasjadele. Et sõnavõtt toimub just nüüd, selleks on andnud põhjust uus siia kuuluv teos: A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski „Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli I klassile. Häälikuõpetus“. See häälikuõpetus on sellepöolest mitmeti ees muudest samasisulistest, et temas avaldub ilmne püüe esitada eesti keelele tõeliselt omaseid fakte, kuid ometi on siingi ohtrasti mõttetuid valemeid ning otse eksiteele viivaid väiteid. On näha, et heast tahtmisest hoolimata ei ole suudetud aina tabada õiget. Sellepärast on põhjust

peatuda raamatu puhtfoneetilise osa juures ning katselise foneetika tulemuste ja objektiivsete vaatluste põhjal anda teissuguseid andmeid, mis ehk võetaks arvesse selle raamatu tulevaste trükkide kui ka muu siia kuuluva kirjanduse publitseerimise puhul.

Lk. 22 antakse õpilasile vaadelda, kus sünnib takistus õhuvoolule p, m, v, t, s, l, r, k ja h häälendamisel. Lk. 24 on esitatud h lagihäälikuna ehk palataalina koos k(g), j ja ŋ-ga ning alläarel on lisatud täiendav märkus: „H kuulub õieti kõrihäälikute hulka, sest häälik tekib siin häälepaeltes esineva pilu tõttu. Vahel aga võib h hääluda ka kõrgemal, näit. sõnus vihk, tihkuma“. See foneetiliselt analfabeetne lisaseletus ega tekstimärkmed ei anna õiget kujutust eesti h-st. h on kõrihäälik, nagu ütlevad autoridki. Üksik-h iseloomustuseks on just see omadus, et välja-

Kunstliku suulaega saadud palatogramme. Joonitatud ala osutab keele puudutamiskohti.

voolavale õhuvoolule ei tehta takistust manustorus. Kui h-na kuulduv häälik on moodustatud nõnda, et kuskil manustorus on olemas takistus, siis polegi enam olemas h-d, vaid hoopis teine häälik, nimelt see häälik, mida tuntakse saksa ach-häälikuna ja vene x-na. Neile lähedane on saksa ich-häälik, mille artikuleerimiskoht on esipoolsem, palataalsem, kuna ach-häälik on velaar. Ich-häälikut on vist mõelnud autorid, tuues näiteina sõnad vihk ja tihkuma, sest mitmetegi võõrkeelte mõju all olnud linlaste keeles on niisuguseis sõnus just ich-häälik, näit. vichk, tichkuma, lecht jne., nagu samasugused isikud hääldevad palatovelaarse õhuvoolu takistusega ka nachk, tachtma. Seda võõrapärast hääldest normina pakuda ei ole õige. Eesti h on avahäälikulises naabruses pealegi sedavõrd lähestunud vastavale avahäälikule, et ta võib viimasesse täiesti kaduda või taanduda üsna minimaalseks. Pandagu seks tähele sõnu lähen, tahan. Takistusega häälik ei võimaldaks aga niisugust nähtust. Ainult nn. kõr-

gete häälikute naabruses võib ka *h* häälduda puudutusega vastu suulage ning seda kõige enam just helitute häälikute ees.

Lk. 24 on *l* ja *r* nimetatud dentaalideks ehk hammashäälikuiks. Dentaali all mõtlevad autorid vist muidugi (?) häälikut, mille moodustamisel on sulg või ahtus tekitatud vastu hambaid. Normaalselt kõneleja eestlase *l* ja *r* ei ole aga dentaale selles mõttes. Nagu näitavad kaasasolevad palatogrammid 1 ja 2, moodustatakse need häälikud prepalataalselt või postalveolaarselt. Ainult *i*-lises ühendis võivad *l* ja *t*-lises ühendis *r* olla ka dentaalsed. Samuti ei ole *n* dentaalne. Muis keelis on enamasti suhted nõnda, et *t*, *d* ja *n* moodustatakse ühtlaselt kas dentaalselt, alveolaarselt või prepalataalselt. Eesti keeles on olukorrad erinevad: *t* on dentaalne, kuid *n* on alveolaarne¹⁾. Vaadatagu seks palatogramme 3 ja 4.

Lk. 24 on η alguses nimetatud palataaliks, kuid samal leheküljel öeldakse, et η -a moodustades „sulg on keele tagaosa — ja pehme suulae vahel.“ Seega siis on selle teise märkme järgi η velaar. On juba paarikümne aasta eest näidatud katselisfoneetiliselt, et eesti η on palatove-laarne häälik ümbruse järgi. Palatove-laar on ka *k(g)*.

Lk. 25 kirjutatakse $\check{s}$ -st: „s-taoliselt hääldatav häälik, kusjuures keele esiosa ei tekita pilu mitte vastu ülambahaid, vaid tunduvalt tagapool (hambagemete taga), ühtlasi on pilu ka märksa avaram, mistõttu $\check{s}$ -häälik tundub kuidagi laiema.“ Esiteks ei ole eesti *s* dentaal, nagu öeldakse siin ja 24. lk.-l, vaid alveolaar (vt. palatogramm 5). Teiseks on tõsi, et $\check{s}$ juures ahtus on tagapoolsem ning avaram (pal. 6), kuid need nähtused ükski ei piisa $\check{s}$ -a moodustamiseks; $\check{s}$ -st lähtudes peab lisama, et $\check{s}$ hääldusel on huuled lükkunud ettepoole ja pisut ümmardunud. — Siinkohal mainitagu, et niisugused definitsioonid nagu: „tundub kuidagi laiema“, „võib hääldada kõrgemal“ (lk. 22), „z-häälikuga võrreldes on $\check{z}$ heli tunduvalt madalam, laiem“, (25) „kuuldub kuidagi harilikust pehmema“ (49) jt. annavad võhikulise mulje ega aita kuidagi selgitada tõelist hääliku moodustamist.

Kui võtta arvesse esitatut, siis ei ole õige lk. 26 toodud tabelülevaade konsonantide liigitusest ning sellest tuleks ümber korraldada teine ja kolmas lattaer.

Kõige eeltooduga ühenduses viidatagu 49. lk.-l olevale palatalisatsiooni kirjeldusele, kus autoreil tekib vastukäivus teose hammashääliku-tega: „peenendatud häälikute hääldamisel tõuseb keel kõrgemale ja puutub laiemalt vastu suulage kui tavaliselt“. Peaks muidugi olema, et dentaalse sulu või ahtuse kõrval tekib samasuguselt ka puudutus vastu palatum'it.

Võõrnimede transkribeerimisest pööratagu tähelepanu vaid ühele asjale: *Byron* nime häälduseks on antud *bairõn*. On mujalgi tarvitatud inglise taandunud ə vastena õ -d. Seesugune transkriptsioon põlvneb saksa teisejärgulistest inglise keele õpperaamatuid. Saksa anglistide eneste kui ka inglise autorite poolt on ikka oldud selle ebaõige häälduse vastu, nii et meilgi ei oleks põhjust hakata kopeerima võõrast pänet.

Lõpetades sellega mõneleheküljelise puhtfoneetilise osa ülevaate, peab ütleva, et muu osa teost on õnnestunud. Viimase kohta ei ole põhjust siinkohal sõna võtta.

Paul Ariste.

Mõningaid vastumärkmeid.

Enamikku neist piasiasjust, millele P. Ariste on tähelepanu juhtinud oma arvustuses, on võimalik küll käsitleda ülikooli foneetika kursuses, mitte aga 5. õppeaastale määratud keeleõpetuse käsiraamatus. Juba raamatutki esitatud häälikute jaotus on sellele astmele veidi raske. On aga

1) Spetsiaaluurimust *t* ja *n* kohta kirjutab praegu üliõpilane F. Oinas.

selge, et täiesti ülejõu käivaks kujuneks vastava astme õpilasile, kui me tarvitaksime veel nimetusi nagu alveolaarne, postalveolaarne, prepala-taalne, palatoveolaarne, velaarne jne. Töö selle osa ülesandeks oli anda õpilasile kujutlust häälikute tekkimisest ja näidata nende sõltuvust hääldamiskohast ning hääldamisviisist, mitte aga esitada häälikute teaduslikku liigitlust. Mis aga puutub „foneetiliselt analfabeetsesse lisaseletusse“ h hääliku kohta, siis võrreldagu sel puhul sama hääliku käsitlust ka A. SaaberK-Saareste raamatus „Tegeliku eesti foneetika alged“ (lk. 29) ja „Eesti entsüklopeedia“ (III, verg 589).

A. Kask.

Olga Kesk: Uued teed toitluses. Elav Teadus nr. 33. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 102 lk. Hind 1 kr.

Raamat käsitleb lühidalt üldist toitumisõpetuse tekkimist ja selle arengut, ainevahetust inimkehas, üksikuid toite ja toitaineid, nende toiteväärtust, lõpuks tegelikku toitlust ning rida retsepte toiduvalmistamiseks uues suunas.

See uus suund seisab nimelt selles, et toitumise mõju inimese heaolule ja tervisele on uurinud paljud teadlased ning hoolimata paljudest lahk tulemustest ühes küsimuses asunud üksmeelsele seisukohale, nimelt et toidus peab valitsema hapete ja aluste tasakaal, või koguni väike aluste ülekaal, lisaks toitainete (valk, rasv ja süsivesikud) hulgale, toidu toiteväärtusele ja vitamiinidele. Aed-, puu- ja juurviljad näiteks annavad aluste ülekaalu, samuti ka piim, kuna liha, kala, juust, munad ja teravili annavad hapete ülekaalu.

Raamatus keerlebki peaprobleem selle ümber, kuidas inimesi harjutada sööma enam aed- ja juurvilja liha jne. kõrvale. Selle uue suuna praeguste vaadete kohta on autor kirjanduse põhjal lühidalt, kuid küllalt ülevaatlilikult teinud kokkuvõtte ning raamat täidab peaaegu tühja koha sel alal eestikeelses kirjanduses.

Toit ja tervis, kuidas mõjub toit tervele ja haigele — need küsimused ei ole kaugelki veel lõpuni uuritud. Me ei tea, missuguseks kujuneb kord tulevikutõde, praegu aga näib küllaldaselt põhjendatud ja usutav olevat vaade, et kui haiget organismi saame ravida tihti ainult teatud toitade ärakeelamisega, siis ka õige tohiks olla mõelda samm edasi sellele, kas ei peaks olema võimalik hoiduda haigestumisest, jättes söömata teatud toite. Üldiselt on soovitatav, et toitlusküsimuses arstid ja tegelikud toiduvalmistajad töötaksid võimalikult käsikäes.

Seepärast ei tarvitse veel ükski arst tunda end puudutatud, et uusi teid säärases tähtsas tervishoiu-küsimuses, nagu seda on toitlus, juhatab mitteamarst. Ei! Olgu tervitatud iga tööline sel suurel tööpõllul, mis praegu on alles peaaegu söötis.

Kui autor puudutab ka arstiteaduslikke küsimusi, siis on need ju ikkagi mitte autori enese, vaid kirjandusest võetud arstide arvamused.

Olgu tähendatud, et oma põhiprobleemi, s. o. happelise ja aluselise toidu küsimuse on autor esitanud küllalt selgelt. Teksti aitavad veel selgitada värvilised tabelid toitainete hapete- ja alustesisaldavusest ning vitamiinidest. Leidub ka värviline seentetabel jne.

Kuna pool raamatust käsitleb just tegelikku toitlust ning toitade valmistamist ja seda just uues suunas, arvestades toitainete aluselisi ja happelisi omadusi, võib raamatut julgelt soovitada igapähele, eriti aga igale perenaisele, asutistele, kus ette valmistatakse tulevase perenaisi, koolidele jn.

V. Sumberg.

Vastutav toimetaja: **D. Palgi.** Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk. Tartus 1935.

EESTI NOORUS

algab 1935. aastaga
seitsmendat aastakäiku

senisest huvitavama sisu ja suurema lugejaskonnaga

Ta on tuhandeile noorile ja vanemaile iga kuu oodatud külaline, sest ta toob neile sisukaid

kirjutisi noorsootöö, kasvatus, kunsti jt. erialadelt. Kaastöölisina juhtivaid riigi-, hariduse-, teaduse- ja kunstitegelasi;

jutustisi kirjanikelt. Omaloomingut ja võistlustöid noortelt ja õpilasilt;

rahvamänge, sportmänge, rahvatantse, võimlemisjuhiseid. Kaastöölisina Ernst Idla, Ulrich Taumi, Alice Vesterbloom jt. eriteadlasi;

kunstitöid, illustratsioone, kirjutisi kunsti- ja teatri-imesilt. Muusikapalu heliloojailt. Artikleid rakendus- ja rahvakunsti alalt;

praktilist ja tegelikku maatulunduse, kodukäsitöö, kõnekunsti, rahvariide, ühistegevuse, kodukaunistamise jt. aladelt vastavalt eriteadlasilt;

kroonikat, arvustusi, vaatlusi, kavu, juhiseid, uudiseid teaduse- ja tehnika-ilmast, ülevaateid kodu- ja välismailt.

EESTI NOORUS igasse kodusse!

12 nr. aastas, hind 1 kr. 80 s., poolaastas 1 kr.

POSTI JOOKSEV ARVE 156.

Tallinn,
Lossi plats 4.
Telefon 429-77.

1.50

AGRONOOMIA

Põllumajanduslik ajakiri.

1935 — viieteistkümnes aastakäik.

Toimetus: dr. agr. J. Mägi, õp. agr. J. Mets (pea- ja vastutav toimetaja), agr. A. Käsebier ja E. Roger.

Väljaandjad: Eesti Agronoomide Selts ja Akadeemiline Põllumajanduslik Selts.

Ilmub 12 numbrit aastas.

„AGRONOOMIA“ on ainus põllumajanduslik ajakiri Eestis.

„AGRONOOMIAS“ ilmuvad kõige täielikumalt meie põllumajanduslike katsejaamade töötulemused.

„AGRONOOMIA“ on ainus ajakiri Eestis, kus refereeritakse kõiki välismaisi tähtsamaid, juhtivamaid põllumajanduslikke ajakirju.

„AGRONOOMIA“ jooksvad numbrid ja vanad aastakäigud ei tohi puududa üheski põllumeeste seltsi, maanoorte ringi ega ka põllumehe isiklikus raamatukogus, sest neisse on koondunud kogu meie iseseisvusaja saavutused põllumajanduse alal.

Vanad aastakäigud, alates 1924. a., toimetuses saadaval hinnaga 2,5 kr. a.-k, terve komplekt (10 a.-k., 1924—1933) — 20 kr.

Tellimishind 3 kr. 50 s. aastas, 1 kr. 75 s. poolaastas.

Tellimisi võtavad vastu kõik postkontorid ja talitus Tartus,

**Akadeemilises Põllumajanduslikus
Seltsis, Peeter Põllu 5.**